

SUYÛTÎ'NİN "İSBÂLU'L KISÂ ALE'N-NISÂ" ADLI ESERİ VE MÜMİN KADINLARIN AHİRETTE ALLAH'I GÖRMELERİ (RU'YETULLAH) MESELESİ

Rabia Zahide Temiz*

Öz:

Ehl-i Sünnet'e göre, 'Allah'ın görülmesi' anlamına gelen ru'yetullah, müminler için dünyada olmasa da ahirette gerçekleşecektir. Ru'yetin mahiyeti hususundaki tartışmaların akabinde, ilerleyen dönemlerde kimlerin ru'yete ereceği konusu ele alınmış ve Allah'ı ahirette göremeyecek kimselerin olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Bu minvalde Celâleddin es-Suyûtî, 'İsbâlu'l kisâ ale'n-nisâ' adlı risalesinde mümin kadınlar, melekler, cinler ve önceki ümmetlerin ru'yetini ele almıştır. Bu makale müellifin bu çalışmasının değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kadın, Ru'yetullah, Suyûtî, Ahiret.

Abstract:

Al-Suyûtî's work "İsbâl al-Kisâ alâ al-Nisâ" and the topic of faithful women's vision of God (Ru'yat Allah) in Hereafter

According to ahl-Sunnah, Ru'yat-Allah (seeing Allah) will come true for the believers on the day of Judgement, even if he is not seen in this world. Later on, it has been discussed who will obtain right of see of Allah. Some scholars has argued that some of people could not gain this right. Likewise al-Suyûtî debates about muslim women, malaikah (angels), jinn (genies) and men from other ummah,

* Dr., Hadis Ana Bilim Dalı.

if they will be granted this privilege or not. This article aims to interpret these issues in al-Suyûtî's book 'İsbal al-kisa ala al-nisa'.

Keywords: Hadîth, Women, Seeing Allah, al-Suyûtî, Hereafter.

Giriş:

Allah'ın insanlar tarafından görülmesi meselesi, insanoğlunun beşeri bir arzu ve merak ile aşkın olan Varlık'tan haberdar olması gayesini gütmektedir. Yaratıcı'yı görmek, müşriklerin dahi (her ne kadar ispatı mümkün olmayacak bir şey olarak nitelendirse de) Allah Resulü'nden ısrarla talep ettikleri bir mucize olmuştur.¹ "Gözler onu göremez, o gözleri görür"² buyuran Cenâb-ı Hakk benzer bir meraka sahip olan Musa (a.s.)'ın isteğini reddetmeyerek isteğini koşullara bağlamış³ ve fakat sonuç itibariyle bu görme yine de gerçekleşememiştir. Bu sonuç üzerine müminler için Allah'ın görülmesinin dünyada iken gerçekleşmeyeceği; bununla birlikte ayetlerde ahirette parlayan yüzlerin Rabblerine bakacağı⁴ ve iman etmeyenlerin o gün Allah'tan mahrum kalacaklarının⁵ haber verilmesinden mütevellit müminlerin ahirette Rabblerini görecekleri fikri kabul edilmiştir.⁶

Allah'ın görülmesi düşüncesinin sahabe arasında tartışıldığını, fakat bu tartışmanın bütün inananlar için değil özellikle Allah Resulü'nün dünyada iken Rabbini görüp görmediği üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Ashabdan Ab-

¹ Bu talebe Mekkî ayetlerde rastlamaktayız. "Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler..." Bkz. Furkân, 25/21.

² En'âm, 6/103.

³ A'râf, 7/143.

⁴ Kıyâme, 75/22-23.

⁵ Mutaffîfîn, 83/15.

⁶ Cehmiyye'nin ru'yetin nefyine delil getirdiği ayetler, ahirette değil dünyada iken ru'yetin mümkün olmadığına delil görülmüştür. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, Çaras li'n-neşr, Kuveyt, 2005, s.262. Ayrıca bkz, *Müsnedü İshâk b. Râhuye*, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1990, 3.c. s.673. Bazı rivayetlerde ru'yetin kıyamet gününden önce vaki olmayacağı açıkça ifade edilmektedir. Bkz. Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, Kuveyt, Daru ibni'l-Esir, 1995, s.111.

dullah b. Abbas,⁷ Ebû Zerr⁸ ve Enes b. Mâlik'ten⁹ Allah Resulü'nün dünyada Rabbini gördüğünü beyan eden rivayetlerin gelmesinin yanı sıra eşi Aişe'nin Allah Resulü'nün Rabbini gördüğünü iddia eden bir kimsenin Allah'a iftira etmiş olacağını söyleyecek kadar şiddetli bir üslup kullanmış olması¹⁰ sahabe içerisinde bu meselenin tartışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte tartışmanın Allah Resulüne ait bir fiil olarak Allah'ın görülmesi düşüncesi ile sınırlı kaldığını, en azından müminlerin dünyada ru'yeti ile ilgili bir tartışmanın vuku bulduğunu gösteren herhangi bir rivayetin gelmemiş olması sebebiyle söylemek mümkündür. Bununla birlikte Allah Resulü'nden gelen ve mü'minlerin tıpkı dünyada ay ve güneşi zahmetsizce gördükleri gibi Rabblerini de ahirette göreceklerini haber verdiği rivayetlerin¹¹ sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Nitekim ehl-i hadisin bu meselede ihtilaf etmemesinin temel sebebi olarak rivayetlerin şüphe barındırmayacak netlikte şöhret ve sıhhat kazanmış hatta mütevatir kabul edilecek bir seviyeye çıkmış olmaları¹² gösterilebilir.

⁷ Rivayetlerden İbn Abbas'ın Allah Resulü'nün Rabbini dünyada iken gördüğünü ashab içerisinde en şiddetli şekilde savunan kişi olduğu anlaşılmaktadır. En'âm suresi 103. ayetin bu durumun hilafına olmadığı şeklinde tefsir etmesi (Tirmizî, "Tefsir", 53) ve "biz benî Hâşim kabilesi olarak Muhammed'in Rabbini iki kere gördüğünü söylüyor ve iddia ediyoruz" (bkz. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, C.II. Dâru'l-Muğni, 2003, s.480) sözleri bu meseledeki görüşünün net bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca onun "Dostluğun İbrâhîm'e, kelâmın Mûsâ'ya ru'yetin Muhammed'e verilmesi ilginç değil mi?" (İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.418) şeklindeki sözlerinden ve Musa (a.s.)'a Cenâb-ı Hakk'ın 'beni göremezsin' buyurmasından, peygamberler için dahi dünyada ru'yetin mümkün olmayacağını anlaşılmayacağı, aksine dünyada ru'yetin peygamberler arasında yalnızca Resulullah'a has kıldığının ifade edildiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Müslim, "İmân", 178; Tirmizî, "Tefsir", 53. Tirmizî, rivayet için 'hasen' demektedir.

⁹ Enes b. Mâlik'ten miraç esnasında ru'yetin gerçekleştiğini beyan eden uzunca bir rivayet gelmektedir. Bkz. Buhârî, "Tevhid", 38; "Salât" 1, "Bed'u'l-Halk" 6; Müslim "İmân" 163.

¹⁰ Buhârî, "Tefsir", 53, "Tevhid", 4; Müslim, "İmân", 176; Tirmizî, "Tefsir", 53.

¹¹ Buhârî, "Ebvâbu sîfat's-salât", 48; "Rikak", 52, "Tevhid", 24; Müslim, "İmân", 183, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.V, s.473.

¹² Kasım b. Kutluboğa, ru'yet hadislerini rivayet eden sahabelerin isimlerini zikrederek, yirminin üzerinde bir rakama ulaşır. Bkz. *Hâşiye alâ'l-Müsayere*, (el-Müsamere şerhu'l-müsayere içerisinde) s. 51-52. Ahmed Naîm de benzer bir bilgi aktararak ru'yet hadislerinin bu sebeple manen mütevatir seviyesine çıktığını belirtir. Bkz. Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, 2.c. s.494.

Ru'yetullah'ın bir inanç esası haline gelişi ise hicrî 2. asır içerisindeki itikâdî tartışmalar sürecinde olgunlaşmıştır.¹³ Cehmiyye ve Mu'tezile'nin, Allah'ı bir cihette bulunmaktan tenzih edip bir cisim gibi görülmesinin mümkün olmayacağı esasına dayanarak itiraz ettikleri, bununla birlikte ehl-i hadisin ise sahih hadislerin ve konuya işaret eden ayetlerin mevcudiyeti sebebiyle dünyada değil fakat ahirette ru'yetin mümkün olduğunu kabul edip ispata gayret ettikleri bilinmektedir.¹⁴

Ehl-i hadis ve sonrasında ehl-i sünnet mensupları, ru'yeti yalın bir şekilde Allah'ın ahirette görüleceği hakikatinin ispatı olarak ele almış ve bu konuda fikir birliğine gitmişlerdir.¹⁵ Bunun ötesinde ru'yetin yaratılmışlar arasında kimlere mahsus olacağı, kimlerin böyle bir haktan yoksun olacağı yönünde bir görüş sâdir olmamıştır. Aksine ru'yetin mümin kullar için ahirette eşi benzeri olmayan en yüce mükâfat olarak sunulacağı¹⁶, bazı rivayetlerde ise cennet ehlinin bu mükâfata eriştiği anda diğer hiçbir cennet nimetine itibar etmeyeceği

¹³ Ru'yet, ehl-i hadisin itikâd esaslı rivayetlerinde Cehmiyye ve Muattıla'ya yönelik reddiyelerinin temel konularından birisi haline gelmiş ve tartışma meclislerinde de öne çıkan bir başlık olmuştur. Bu durum dönem eserlerinde açıkça görülmektedir.

¹⁴ Bkz. Darîmî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, s.102-130, Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika*, 259-264. O dönem Ehl-i hadisinin musanefatında tevhd, imân ve sünne başlıklı bölümlerde ru'yet ele alınmış, ayrıca tevhd bahisli eserlerin yanı sıra ru'yet konusunda da müstakil eserler yazılmıştır. (bkz. Dârekutnî (ö.385/995)'nin *Ru'ye* ve Abdurrahman b. Ömer b. Nehhâs (ö.416/1025)'in *Kitâbu Ru'yetillâh* eserleri) Sonraki dönem kelam tartışmalarında da ru'yetullahın konu başlığı yapıldığı görülmektedir. Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, Beyrut, Dâru Sâdir, İstanbul, Mektebetü'l-irşâd, 2007 s.141; Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Riyâd, Daru'l-Fazile, 2011, s.276.

¹⁵ Temel Yeşilyurt, *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya, Kubbealtı Yayıncılık, 2001, s.226. Ehl-i sünnet'in ru'yet görüşleri ve ru'yetin mümkün olmadığını söyleyen bazı kelâmî-felsefî görüşler için bkz. Temel Yeşilyurt, 'Rüyetullah', *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, 35.c. s.311-314.

¹⁶ "Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır" (Yûnus 10/26) ayetinde geçen 'إضافة' (fazlalık) lafzı ru'yetullah olarak tefsir edilmiş olup, tüm cennet mükâfatlarının üzerinde olan bir nimet olarak yorumlanmıştır. Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, I-XXIV, tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, C.XII, s.156.

ifade edilmek suretiyle¹⁷ ru'yetin inananlar için eşsiz bir nimet olacağı ifade edilmiştir.

İslam itikadının şekillendiği hicri 2.asır eserlerinde ru'yetullah bahsi tevhid kavramı ile ilintilendirilerek ispatı yapılmaya çalışılan bir mesele halinde ele alındığından, kaynaklarda konunun sınırlı bir alanda işlendiği görülmektedir. Nitekim ilk dönem tartışmaları ru'yetullahın yalnızca Allah'ın varlığı ile bağdaşır bağdaşmaması boyutunda seyretmekteydi. Bununla birlikte ilerleyen zaman içerisinde konunun boyutları, Allah'ı yalnızca mümin kulların göreceğini kabul edenler ile hesap anında ehl-i küfr ve münafık kulların da Allah'ı görüp onunla konuşacağını fakat hesap görüldükten cennet ve cehennem ebedî kalıcı ehli yerleştikten sonra ru'yetin inanmayan kullardan gizleneceğini beyan edenlerin görüşleri çerçevesinde genişleme göstermiştir.¹⁸

Bu tartışmaların dışında farklı bir içerikle ele alınmayan ru'yetullah meselesinin, rivayet nakil dönemi sonrası¹⁹ eserlerinde, ahiret halleri ve cennet bahislerinde ru'yetullahı daha detaylı bir şekilde tasvir eden ve rivayet dönemi eserlerinde rastlayamadığımız kimi haberlerle farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu farklı ve detaylı rivayetlerle birlikte ru'yetullahın mahiyeti ve kapsamı üzerine aykırı görüşler gelişmiş, ru'yetullaha kimlerin erişeceği, kimlerin bu haktan mahrum olacağı, ru'yetin hangi zamanlarda gerçekleşeceği konuları gündeme gelmiştir. Buna göre hesap günü mümin, münafık ve kâfir kişinin

¹⁷ Bu rivayet ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

¹⁸ Allah'ın tüm kullarıyla arasında tercüman olmaksızın bire bir konuşacağını haber veren hadisler kâfir ve münafık kulların hesap günü Allah'ı göreceğinin; Allah'ın küfür ehlinin kendisini gizleyeceğini beyan eden ayet-i kerime de hesap sonrası küfür ehlinin ru'yet nimetinden mahrum olacağını delili sayılmıştır. İbn Huzeyme (ö.311/924)'ye göre kişinin kendisi hakkında, dünyada iman üzere olup salih amel işlediğini söylemesine mukabil, uzuvlarının kendisinin aleyhine şahitlik yapacağını haber veren rivayetler Allah'ın hesap günü münafık kulları ile konuşacağını delilidir. (Bkz, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, Dâru'l-Muğni, 2003, s.334.) Aynı şekilde rivayetlerde küfür ehlinin dünyada yaşadığı süre içinde hesap günü Allah ile karşılaşacağını aklına getirmedeğinin itiraf edeceği haber verilmektedir. (İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.388.)

¹⁹ Nakil dönemi ile hicri altıncı asır ile başlayan dönem ve devamı kastedilmektedir. Nakil dönemi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 7. baskı, İstanbul 2012, s.130 vd.

ru'yetinin yanı sıra eski ümmetlerin, melek ve cinlerin ru'yete erişip erişemeyeceği, hesap görüldükten ve cennet ehli cennete girdikten sonra cennette ru'yetin belli gün ve zamanlarda mı yoksa her gün mü gerçekleşeceği konuları gündeme gelmiş, dahası dünyadayken Allah'a ve Resulüne iman etmiş, salih ameller işlemiş ve cennete girmiş mümin kadınların Allah'ı görme hakkına erişip erişemeyeceği mesele haline getirilmiştir.

Günümüze ulaşan kaynaklar içerisinde, mümin kadınların ru'yetinin olmadığı görüşünü delillendirmek üzere müstakil bir eser kaleme alan ilk kişinin Celaleddin es-Suyûtî (ö.911/1505) olduğu anlaşılmaktadır. Konu Suyûtî'den önce Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn Kesîr (ö.774/1372) ve İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1392)'nin de dikkatini çekse de; *Mecmûu Fetâvâ* eserinde konuya uzun uzadıya değinerek ispat yoluna giden İbn Teymiyye'nin dışında²⁰ İbn Receb ve İbn Kesîr'in, meseleye çok ehemmiyet vermeyerek sadece iddialara değindikleri görülmektedir.

İbn Kesîr ru'yet konusunu geniş bir şekilde ele aldıktan sonra mümin kadınların ru'yetinin olmadığı yönündeki iddiaları aykırı görüş olarak değerlendirmektedir. Bu konuda üç görüşe dikkat çeken İbn Kesîr onları şöyle sıralandırır:

- 1- Mümin kadınların ru'yeti umum ifade eden rivayetler kapsamında olup, onlar da Allah'ı göreceklerdir
- 2- Mümin kadınların ru'yeti konusunda sarıh bir haber gelmediğinden onlar Allah'ı göremeyeceklerdir.
- 3- Vârid olan kimi rivayetler sebebiyle yalnızca cennetteki bayram günlerinde Allah'ı görüp, erkeklerin gördüğü diğer günlerde ru'yete iştirak edeme-

²⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ* eserinde kıyas ve çeşitli deliller ile mümin kadınların da ahirette Rabblerini göreceklerini ispata çalışmaktadır. Bkz. Ahmed b. Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, Riyâd, Dâru âlemi'l-kütüb, 1991, 6.c. s.420 ve dev.

yeceklerdir. Görüşlerle ilgili olarak kendi yorumunu söylemeyen İbn Kesîr 3. görüşün delile ihtiyacı olduğunu söylemekle yetinerek bu açıklamaya katılmadığını göstermeye çalışır.²¹

İbn Receb el-Hanbelî ise *Letâifu'l-meârif* isimli eserinde mümin kadınların cennetteki bayram günlerinde Allah'ı görmeye giden erkeklere katılacaklarını, Cuma günleri ise ru'yetten geri kalacaklarını şu sözlerle ifade etmektedir:

'Dünyada Müslümanlara bayram olan günler, cennette de bayram olacaktır. O günlerde Rabblerini ziyaret etmek için toplaşacaklar, Rabbleri de onlara tecelli edecektir. Cennette Cuma günü ziyade günü diye isimlendirilir. Ramazan ve Kurban günlerinde ziyaret için toplaşan müminlere, dünyada Cuma günleri olmasa da bayram günlerinde iştirak etmiş olan kadınların da iştirak edeceği rivayet edilmiştir. Bu bütün cennet ehli için geçerli olandır. Bir de özel bir topluluk olanlar vardır ki onlar her günü bayram bilir ve sabah akşam Rabblerini ziyaret ederler. Dünyada her günü cennet olan insanlar vardır ve onlar için cennetin her günü de bayramdır.'²²

Suyûtî ise mümin kadınların ru'yeti meselesine ilk olarak *Hâvi lil fetâvâ*²³ eserinde "es'iletü'l-mie" başlığı altında manzum olarak zikrettiği yüz mesele içerisinde değinmekte, mümin kadınların ahirette Allah'ı yalnızca bayram günlerinde görebileceklerini ifade ederek, İbn Receb el-Hanbelî'nin görüşlerine yer vermektedir. Allah Resulü'nün eşlerini, kızlarını ve diğer siddik vasıflı

²¹ Suyûtî'nin eserinde 'İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserinde zikrettiği' diyerek (bkz. *Hâvi li'l-fetâva* 2.c. s.534) işaret edilen meseleye İbn Kesîr'in söz konusu eserinde değil, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*'inde rastlamaktayız. Bkz, *en-Nihâye*, Bkz.Dâru'l-cil, 2.c. s.353-354.

²² İbn Receb el-Hanbelî bunun akabinde Hasan Basrî'nin şu sözünü zikreder: "Allah'a isyanın olmadığı her gün, bayram günüdür. Müminin Mevlasına itaatle, zikirle, şükürle geçirdiği her gün onun için bayramdır." Bkz. Ebû'l-Ferec Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Letâifu'l-meârif fima li-mevâsîmi'l-âm mine'l-vezâif*, Amman, Mektebetü'l-İslamî, 2007, s.485.

²³ Bkz, *Hâvi li'l-fetâvâ*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût, t.y. 2.c. s.397.

kadınları bu gruptan istisna eden Suyûtî, ardından da bu konuyu müstakil eseri *İsbâlu'l-kisâ'* da işlediğine dikkat çekmektedir.²⁴

Suyûtî'nin *İsbâlu'l-Kisâ* Adlı Eseri:

İsbâlu'l-kisâ Suyûtî'nin ahirette Rabb-i Teâlâ'yı görmeleri hususunda ihtilaf edilmiş olan kişileri bahis konusu yaptığı eseridir. *Keşfu'z-Zünun* müellifi, eseri *İsbâlu'l-kisâ ale'n-nisâ* tam adıyla Suyûtî'ye atfetmektedir.²⁵ Eser yine Suyûtî'nin aynı konuda kaleme aldığı *Tuhfetü'l-cülesâ* adlı risale ile birlikte basılmıştır.²⁶

Tuhfetü'l-cülesâ, *İsbâlu'l-kisâ'*ya nisbetle oldukça küçük bir hacimdedir. Suyûtî'nin Allah'ı göremeyecek kişileri açıkladığı *Tuhfetü'l-cülesâ* risalesini *Hâvi li'l- fetâvâ* eserinde bir bölüm olarak kaleme aldığı, daha sonra konunun delillerini arttırarak müstakil bir çalışma halinde *İsbâlu'l-kisâ'*yı yazdığı anlaşılmaktadır. Suyûtî'nin bu meselede fikirlerinin tedricen değişip geliştiği görülmektedir.

Suyûtî'nin bu meseledeki görüşlerinin döneminde de ses getirdiği anlaşılmaktadır. Rivayete göre fetvaları ile tanınan çağdaşı Muhammed b. Abdül-mun'im el-Cevcerî (ö.889/1484) kendisine mümin kadınların ahirette Allah'ı görüp göremeyecekleri sorulduğunda, bu meseleyle ilgili herhangi bir bilginin vârid olmadığını beyan etmiş, ardından Suyûtî'nin *İsbâlu'l-kisâ* eserine rastladığında bu durumu nefyeden bir reddiye kaleme alarak mümin kadınların da

²⁴ Suyûtî, *Hâvi li'l-fetâva*, 2.c. s. 534. Nureddin Halebî de (ö.1044/1635) İsra ve Mirac bahsinde Allah Resulü'nün Cenâb-ı Hakk'ı görüp görmediği üzerine yapılan tartışmalarının akabinde, mümin münafık, kafir, cinler ve meleklerin dışında mümin kadınların ru'yetini konu edinmektedir. Bkz. Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, Beyrut, Dâru'l-Maârif, t.y. 2. c. s.141.

²⁵ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk: Gustavus Fluegel, Beyrût, Dâru Sadır, t.y. 1.c. s.270.

²⁶ Ebû'l-Fazl Celâleddin Ali b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *İsbâlu'l-kisâ ale'n-nisâ; Tuhfetü'l-cülesâ bi-ru' yetillahi li'n-nisâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984.

cennette Allah'ı göreceklerini savunmuştur.²⁷ Bunun üzerine Suyûtî *Lafzu'l-Cevherî fi Reddi Hubâti'l-Cevcerî* isimli bir başka risale ile Cevcerî'ye cevap vermeye çalışmıştır.²⁸

İsbâlu'l-kisâ eseri her ne kadar isminden mütevellit yalnızca mümin kadınların ru'yetinin ele alındığına dair bir izlenim verse de eser ahirette Allah'ı göremeyecek olan tüm varlıkları konu edinmektedir. Nitekim bu anlamda iman etmemiş kâfir kimselerin, meleklerin, cinlerin ve son olarak mümin kadınların ru'yeti mesele edilmiştir.

Suyûtî'ye göre kâfirlerin ahirette Yaratıcı'yı göremeyecekleri hususunda ittifak edilmiştir. Nitekim "*O gün Rablerinden mahrum kalacaklardır*"²⁹ mealindeki ayet bu duruma işaret etmektedir. Bununla birlikte ahirette Rabblerini göreceği hususunda ittifak edilmiş olan kişiler ise yalnızca bu ümmetin erkekleri olup, bunun dışındaki gruplar hakkında ihtilaf söz konusudur. Bu ihtilafli kimseler: melekler, Müslüman cinler, bu ümmetin mümin kadınları ve önceki ümmetlerin mümin erkekleridir.³⁰ Suyûtî eserinde öncelikle meleklerin ve cinlerin ru'yetini ele almaktadır.

1- Meleklerin ve Cinlerin Ru'yeti:

Suyûtî meleklerin ahirette Rabblerini görüp göremeyecekleri konusunda İzzeddîn b. Abdusselâm (ö.660/1262)'ın görüşlerinden istifade etmektedir. İzzeddîn b. Abdusselâm meleklerin Rabblerini göremeyecekleri yönünde görüş beyan etmiş ve bunun için "*O'nu gözler idrak edemez*"³¹ ayetini delil getirmiştir. Bu ayetin umumiyet ifade eden anlamı diğer bazı ayet ve hadisler ile Müslü-

²⁷ Bkz. Cevcerî, *Şerhu şüzûzu'z-zehab*, thk: Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî, Câmîati'l-İslamiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, 2004, 1.c. s.73. (Giriş bölümü)

²⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zünun*, 5.c. s. 327. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunmaktadır. (Lala İsmail nr. 678)

²⁹ Mutaffifin, 83/15.

³⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.12.

³¹ En'âm, 6/103.

manlar için hâs hale getirilmiş; böylece onlar bu ayetin ru'yeti kendilerinden nefyettiği kimseler olmaktan çıkarılmışlardır. Fakat melekler ayetin umumî olarak nefy ifade eden hitabı içerisinde kalmaktadırlar.

İbn Abdusselâm'a göre Allah, nebilerini ve itaat eden mümin kullarını, ru'yeti ve selamını işitmeleri hususunda üstün kılmış ve onlardan razı olacağını müjdelemişken, beşerden daha üstün vasıflarla yaratılmış olan melekler için böylesi bir vaatte bulunmamıştır. Onların ruhları, Rabblerini insanoğlundan daha iyi bilip, nurdan bedenleri kemik, kan ve etten müteşekkil insanoğlunun bedeninden daha üstün yaratılmış olsa da, melekler insanoğlunun itaatle sorumlu olduğu cihad, sabır, nefisle mücadele, iyiliği emredip kötülükten nehyetme, ibadetlerin meşakkatlerine tahammül etme, bela, imtihan ve sıkıntılara sabretme gibi fiiller ile mükellef değillerdir. Bu sebeple her ne kadar gece ve gündüz aralıksız Rabblerini tesbih etseler de, Allah'ı görmek, onun selamına muhatap olmak ve ebedi rızasına erişmek melekler için değil insanlar için mükâfat olarak sunulmuştur. Allah *"İman edip salih amel işleyenler, yaratılmışların en hayırlısı onlardır"*³² buyurmaktadır. Melekler de yaratılmış olduklarından bu lafzın kapsamına girecekleri düşünülebilir, fakat onların hepsi iman üzere ve salih ameller işleyen kimseler olduklarından, ayette ise şer'î örfе göre iman eden beşer kastedildiğinden, bu kısma meleklerin dâhil olmadığı anlaşılmaktadır.³³

Suyûtî, İzzeddin b. Abdusselâm'ın meleklerin ahirette Rabblerini göremeyecekleri yönündeki görüşünü önceleri tasdik ettiğini, fakat daha sonra meleklerin ahirette Rabblerini göreceklerini beyan eden hadislere rastladığında fikir değiştirdiğini söylemektedir. Bunun için Beyhâkî

³² Beyine, 98/7

³³ İsbâlu'l-kisâ, s.50.

(ö.458/1066)'nin *Kitâbu'r-ru'ye* adlı eserinden³⁴ Abdullah b. Amr'a ait olduğu ifade edilen şu sözünü delil getirir:

"Allah melekleri kulluk etmeleri için sınıf sınıf yarattı. Bunlardan bir kısmı yaratıldıkları günden kıyamete kadar saf halinde kıyamdadırlar. Bir kısmı ise yaratıldıkları günden kıyamete kadar huşu içinde rükûdadırlar. Kıyamet günü Cenâb-ı Hakk onlara tecelli edince O'nun vechine bakarlar ve şöyle derler: Seni tesbih ederiz! Biz sana hakkıyla kulluk edemedik."³⁵

Müellifin bir diğer delili ise Adiy b. Ertât'tan mürsel olarak geldiğini haber verdiği şu rivayettir:

"Allah'ın onun korkusundan tir tir titreyen melekleri vardır. Onların içinde gözü yaşaran bir melek yoktur ki Allah'ı tesbih eden bir melek ol-vermesin. Allah'ın, gökleri ve yeryüzünü yarattığı günden kıyamet gününe kadar başını kaldırmadan secde eden melekleri vardır. Yine saf halinde melekleri vardır ki onlar kıyamet gününe kadar saflarından ayrılmazlar. Kıyamet günü Cenâb-ı Hakk onlara tecelli edince onun vechine bakarlar ve 'Seni tesbih ederiz! Sana hakkıyla kulluk edemedik' derler."³⁶

Suyûtî rivayeti *İsbâlu'l-kisâ* eserinde isnadsız olarak verirken *Tuhfetü'l-cülesâ*'da isnadlı bir şekilde zikretmektedir.³⁷ Adiy b. Ertât'ın hadisi mürsel olarak rivayet ettiği görülmektedir. Ayrıca isnadda yer alan ravilerden Abbâd b.

³⁴ Suyûtî'nin Beyhâkî'ye atfettiği eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Rivayet ibn Batta'nın *el-İbâne* eserinde de yer almaktadır. Bkz. Ebû Abdullah Abdullah b. Muhammed b. Batta el-Ukberî, *el-İbâne an şerîati'l-fırkati'n-Nâciye*, thk: Rıza b. Na'sân Mu'tî, Dârü'r-Râye, Riyâd, 1994, 7.c. s.44-45.

³⁵ *İsbâlu'l-kisâ*, s.15.

³⁶ *İsbâlu'l-kisâ*, s.15. Rivayet Ebû's-Şeyh el-İsfahânî'nin *Kitâbu'l-Azame* eserinde de yer almaktadır. Bkz. *Kitâbu'l-Azame*, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan, Riyad, Dârü'l-Âsime, 1998. 3.c. s. 993.

³⁷ Suyûtî, *Tuhfetü'l-cülesâ* (*Hâvi li'l-fetâvâ* içerisinde), 2.c. s.399. Ayrıca bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. Yahya el-Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, Darü'l-Hedyî'n-Nebevî, 2011, s.184.

Mansûr hakkında Nesâî ve Ebû Hâtim ‘zayıf’, Yahya b. Maîn ‘bir şey değildir’³⁸, Ahmed b. Hanbel ‘tedlis yapar, rivayetleri münkerdir’ demişlerdir.³⁹ Elbânî de rivayetin zayıf olduğunu söylemektedir.⁴⁰

Suyûtî meleklerin ru’yetini ispat ettiğini düşündüğü bu rivayetlerde mevkıf anının betimlendiğini, cennet ehlinin cennete yerleştikten sonraki ru’yetin kastedilmediğini düşünmektedir. Bu sebeple ona göre İzzeddin b. Abdusselâm’ın meleklerden nefyettiği ru’yet de, cennet ehli cennete yerleştikten sonra gerçekleşecek olan ru’yet olmalıdır.⁴¹

Suyûtî daha sonra Ebû’l-Hasan el-Eş’arî’nin *el-İbâne an usûli’l-diyâne* eserinde ‘Cennet lezzetlerinin en üstünü, Cenâb-ı Hakk’ı görmektir, daha sonra ise Resulullah’ı görmektir. Allah gönderdiği nebilerini, meleklerini, mümin kullarını ve siddıkları vechine bakmalarından mahrum etmeyecektir’ sözlerine rast gelmiş ve meleklerin de cennette Rabblerini görecekerinin açıkça belli olduğuna kâni olmuştur.⁴²

Suyûtî, meleklerin ru’yetini ispat eden hocası Salih b. Ömer el-Bulkinî (ö.868/1464)’nin de görüşlerine yer verir. O’na göre ayette belirtildiği üzere⁴³ Allah’tan korkan herkes O’nun rızasına müstahak olacağından, melekler de Allah’ın rızasına erişecektir. Bu insanoğluna mahsus bir şey değildir. Melekler Allah’tan korkma hususunda herkesten üstündürler. Allah da “*Onlar üstlerinden ki Rabblerinden korkarlar*”⁴⁴ ve “*Hepsi onun korkusuyla titrerler*” buyurmaktadır.⁴⁵

³⁸ Ebû’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fi esmâ’r-ricâl*, Beyrût, Müessesetü’r-risâle, 1987, 14.c. s.158.

³⁹ Ebû’l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’l-tehîzîb*, Beyrut, Dâru Sadır, 1968, 5.c. s.105.

⁴⁰ Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’l-dâifeti ve’l-mevdûati ve eseruhâ’s-seyyîû fi’l-ümme*, Mektebetü’l-Maârif, 4.c. s.453

⁴¹ *İsbâlu’l-kisâ*, s.40.

⁴² *İsbâlu’l-kisâ*, s.43. bkz. Eş’arî, *el-İbâne*, s.299.

⁴³ Beyyine, 98/8.

⁴⁴ Nahl, 16/50.

⁴⁵ Enbiyâ, 21/28.

Yine ayette "Allah'a yakın melekler"⁴⁶ buyurularak yakınlık kavramı da onlar için tayin edilmiştir. Ayrıca Allah ahirette huzuruna geldikleri zaman beşer kullarına selam verecek ve onlarla konuşacakken, hadislerde haber verildiği üzere meleklerle olan konuşması daha dünyada iken gerçekleşmiştir. Meleklerin de ru'yete erişecekleri Allah Resulü'nün hadislerinde sabittir. Resulullah ahirette Cebrâil'in ru'yetinden haber vermekte ve bu andan önce onun Rabbini görmediğini söylemektedir.⁴⁷

Cinler hususunda ise Bulkinî, tıpkı melekler gibi onların da Rahman'ın rızasına nâil olacaklarını, bu durumun yalnızca beşere has olmadığını söylemekte, ru'yetleri hususuna bir açıklık getirmemektedir.⁴⁸

Suyûti cinlerin ru'yeti ile ilgili olarak Şibli (ö.769/1367)'nin *Âkâmu'l-mercân* eserindeki görüşlerine başvurur. Şibli, İbn Abdusselâm'ın meleklerin Rabblerini göremeyecekleri yönündeki sözlerine yer verdikten sonra 'cinlerin bu haktan mahrum olmaları daha evladır' diyerek cinlerin Rabblerini göremeyecekleri yönünde görüş belirtmiştir.⁴⁹ Suyûti'ye göre de ru'yet konusunda gelen hadisler insanlara hitap etmektedir ve bu durum ru'yetin onlara has kılındığını göstermektedir. Suyûti ayrıca Ebû Hanîfe (ö.150/767)'den ve daha birçok kimseden geldiğini iddia ettiği 'mümin cinler cennete giremeyecekler. Onların mükâfatı cehennemden kurtulmuş olmalarıdır' sözleriyle cinlerin ru'yetini nefy edenlere değinmektedir.⁵⁰

⁴⁶ Nisâ, 4/172.

⁴⁷ *İsbâlu'l-kisâ*, s. 53.

⁴⁸ Bulkinî, şerî örfte imanun insanları ve cinleri kapsadığını ayrıca cennet nimetlerinin, cennete girmek ve orayı temaşa etmenin melekler için de sabit olduğunu fakat yeme-içmenin olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte meleklerin makamına Allahtan başkasının muttali olamayacağını belirterek, sahabenin teşehhüdde 'Cibrîl'e selam olsun, Mikâil'e selam olsun' sözlerine Allah Resulü'nün 'selam bize ve Allah'ın salih kullarına olsun deyin, eğer böyle söylerseniz bu yerdeki ve gökteki bütün salih kullara isabet eder' şeklinde cevap verdiğini aktarır. *İsbâlu'l-kisâ*, s. 52.

⁴⁹ Bkz. Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah eş-Şibli, *Âkâmu'l-mercân fi ahkâmu'l-cân*, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988, s.60.

⁵⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.16.

Suyûtî, melekler ve cinlerin ardından ru'yette insanların mertebelerinin nasıl olacağı hususunu ele almaktadır.

2- Ru'yetin Mertebeleri:

Suyûtî, alimler nezdinde insanların ru'yette üç mertebeye sahip olacaklarını söylemektedir. Buna göre birinci mertebede her Cuma günü kendileri için hazırlanan döşeklerin üzerinden Rabblerini görecek olan nebîler, sıddıklar, şehitler ve avâm-havâs tüm müminler bulunmaktadır.⁵¹

İkinci mertebede sabah-akşam Rabblerinin vechine bakacak olan kimseler vardır ki Suyûtî'nin Beyhakî'nin *Şuabu'l-imân* eserinden naklettiği A'meş (ö.148/765)'in 'cennet ehlinin en şereflipleri, sabah ve akşam Rabblerine nazar eden kimselerdir' sözü bunun delilidir. Suyûtî'nin Tirmizî'den naklettiği Abdullah b. Ömer (ö.73/692)'den gelen bir başka rivayette Allah Resulü'nün "Cennet ehlinin en alt tabakasında olan kişinin mevkisi oranın bahçelerini, eşlerini, çardaklarını⁵², hizmetçilerini, döşeklerini, bin yıllık mesafeye kadar görebilecek şekildedir. Cennet ehlinin Allah'ın en çok ikramda bulunduğu kimseler ise O'nun vechine sabah akşam bakacak olan kimselerdir" buyurduğu ardından "O gün yüzler parıldar ve Rablerine bakar"⁵³ ayetini okuduğu bildirilmektedir.⁵⁴

Üçüncü mertebede ise dünya nimetlerinden yüz çevirerek başka hiç bir kimsenin erişemeyeceği bir makama erişmiş olanlar bulunmaktadır. Ebû Nuaym'ın *Hilye* eserinde Ebû Yezid el-Bistâmî (ö.234/848) bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "Allah'ın öyle özel kulları vardır ki cennette onlardan

⁵¹ *İsbâtu'l-kisâ*, s.23.

⁵² Tirmizî hadisi aynı isnad ile iki yerde rivayet etmektedir. Bir yerde bu kavram yer almazken, diğer yerde 'nimetleri (نعيمه)' şeklinde yer almaktadır. Bkz. Ebû İsa Muhamed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebir*, Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1998, "Tefsîr", 71; "Sıfatu'l-cenne", 17.

⁵³ Kıyame, 75/ 22-23.

⁵⁴ Tirmizî, rivayetin bu haliyle garip olduğunu, diğer vecihlerden hadisin merfu olarak gelmediğini söylemektedir. Elbânî'ye göre ise zayıftır. Bkz. Elbânî, *Daîfu't-tergîb ve't-terhîb*, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000, 2.c. s.514.

ru'yetini bir an gizleyecek olsa, cehennemliklerin cehennemden kaçmak istemeleri gibi cennetten kaçıp gitmek isterler."⁵⁵

Suyûtî'ye göre hadislerin tümünde erkekler için ru'yet müjdelenmekte, mümin kadınlar için böylesi bir haktan söz edilmemektedir. Fakat Hz. Fatıma, Hz. Meryem ve ümmü'l-müminîni bu durumdan müstesna kılma ihtiyacı hissetmektedir. Çünkü onlar diğer kadınlar gibi olmadığından Allah'ın onlara diğer kadınlardan farklı muamelede bulunması ve ru'yetine nail etmesi zor değildir. Zaten onların diğer kadınlar gibi olduğunu düşünmek gaflettir. Nitekim "Ey peygamber hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"⁵⁶ ayeti de bu duruma işaret etmektedir. Suyûtî mümin kadınlar arasında bir ayrım yapmaya devam ederek Rabia el-Adeviyye (ö.185/801) gibi siddîklar mertebesine erişerek diğer kadınlardan ayrılan hanımların da ru'yete erişeceklerini belirtir. Çünkü onlar dünyada iken marifet ve yakîn ile Allah'ı bilmek ve itaat etmekle büyük bir gayret göstermişlerdir. Dünyanın şehvet ve nimetlerinden öylesine yüz çevirmişlerdir ki onların dünyada buldukları hal hergün yetmiş kere ölmek gibi meşakkatlidir. Bu üstün vasıfları ile kendilerine has olmak üzere ru'yetin üçüncü mertebesindeki mümin erkekler gibi ru'yete erişme hakkına sahip olmaktadır.⁵⁷ Suyûtî mümin kadınlar arasında yapmış olduğu ayrımı herhangi bir delile dayandırma ihtiyacı hissetmemektedir.

Ru'yetin cennet ehlinin mertebeleri ölçüsünce bir nimet olacağını belirten Suyûtî ardından mümin kadınların ru'yeti meselesini ele almaktadır.

3- Mümin Kadınların Ahirette Ru'yeti Meselesi:

İsbâlu'l-kisâ ale'n-nisâ isimli risalesinde melek ve cinlerin ru'yeti konusundaki görüş ve ihtilaflara değinen Suyûtî esas mesele olarak ele aldığı üm-

⁵⁵ *İsbâlu'l-kisâ*, s.31.

⁵⁶ *Ahzâb*, 33/32.

⁵⁷ *İsbâlu'l-kisâ*, s.31.

met-i Muhammed'in mümin kadınlarının ru'yeti konusuna uzunca bir bölüm ayırarak edindiği rivayetleri sıralamaktadır. Suyûtî konuya başlarken meseleye nasıl vakıf olduğunu izaha ihtiyaç duyar. On yılı aşkın bir müddet mümin kadınların ahirette Rabblerini göremeyeceklerini ve dünyada setr ile emrolunmaları gibi ahirette de Allah'ı ziyaretten setrolunacaklarını söyleyenlere rastladığını ve fakat bu görüşü doğru bulmayarak mümin kadınların da Rablerini görecekleri görüşünü benimsediğini söylemektedir. Fakat Suyûtî, *Ba's*⁵⁸ eserini yazarken ru'yet konusunda vârid olan hadisleri araştırdığında cennet ehlinin Cuma günü Rabb-i Teâlâ'yı ziyaretini anlatan ve ru'yetin bu sırada gerçekleştiğini ispat eden rivayetlerde kadınların ziyaret meclisine iştirak ettiklerinin açıkça beyan edilmemiş olduğuna rastladığında bu görüşün kendi indinde ağır bastığını söylemektedir.⁵⁹

Suyûtî bu durumdan şöyle bir anlam çıkarmaktadır: Rivayetlerde Cuma günleri gerçekleşeceği beyan olunan ru'yet, mümin erkeklerin Cuma namazı kılmalarının bir mükâfatı olarak yalnızca onlara has bir nimet olacaktır. Bu görüşünü ise İbn Mes'ûd'un Allah Resulü'nden aktardığı '*İnsanlar Cuma namazına iştirak etmedeki istek ve öncelikleri ölçüsünce kıyamet günü Allah'a yakın makama ererler*' hadisi ile delillendirmeye çalışır.⁶⁰ Kadınlara Cuma namazının farz olmaması sebebiyle de onlar için ru'yetin olmadığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

⁵⁸ Bahsi geçen eserin "*ed-Düreru'l-hisân fi'l-ba'si ve'n-naîmi'l-cinân*" olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eser "*el-Ba's ve'n-naîm*" olarak da ifade edilmiştir. Bkz. *Mu'cemu'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Yusuf b. İlyân b. Mûsâ Serkis, Kahire, Matbaatu Serkis, 2.c. s.1281. Eser "*el-Cennetü ve'n-nâr ve fakdîl-evlâd*" ismi ile basılmıştır. Bkz. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, thk: Muhammed Zeynhum Muhammed Azab, Dâru'l-emîn, Kahire, 1993.

⁵⁹ *İsbâlu'l-kisâ*, s.17.

⁶⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.24. Rivayete göre İbn Mes'ûd Cuma namazı için mescide geldiğinde kendisinden önce mescide gelmiş üç kişiyi görüp 'dört kişinin, dördüncüsü. Dört kişinin dördüncüsü uzak sayılmaz' diyerek Allah Resulü'nün bu sözünü rivayet eder. Bkz. Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Kahire, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, 1975, İkâmetu's-salât, 82.

A- Suyûti'nin Mümin Kadınların Ru'yetinin Nefyine Delil Getirdiği

Rivayetler:

Suyûti'nin eserde mümin kadınların ahirette ru'yetinin olmadığına delil getirdiği rivayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Enes b. Mâlik (ö.93/711) Rivayeti:

Enes b. Mâlik Allah Resulü'nden şöyle aktarmaktadır:

*"Cibrîl üzerinde siyah bir nokta bulunan beyaz bir ayna ile çıka geldi. 'Bu nedir' diye sordum. 'Bu Cumadır. Rabbin sana ve senden sonra ümmetine bayram olması için onu sana sunuyor' diye cevap verdi. 'Peki, onda ne vardır' dediğimde ise 'sizin için hayr vardır. Bu melekler indinde günlerin efendisidir. Bizler onu ahirette yeşimü'l-mezîd diye isimlendiririz' dedi. 'Neden yeşimü'l-mezîd' diye sorduğumda ise 'Rabbin azze ve celle cennette beyaz miskten geniş bir vadi edinir. Cuma günü olduğunda ise Rabb-i Teâlâ kürsüsüne inzal eyler. Sonra kürsi nurdan minberlerle çevrelenir ve üzerlerine nebiler yerleşir. Minberleri de altından kürsiler çevreler ve oralara da sıddıklar ve şehitler otururlar. Ardından cennet ehli gelir ve kum yağınları üzerine otururlar. Sonra her Cuma Rabpleri onlara tecelli eder' dedi."*⁶¹

Enes b. Mâlik'ten merfû olarak nakledilen rivayete Bezzâr (ö.292/905)'ın *Müsned* ve Taberânî (ö.360/971)'nin *Evsât* eserlerinde rastlamaktayız. Taberânî iki yerde zikrettiği haberin ilkinin isnadının ferd olduğunu⁶², Ahmed b. Hanbel ise teferrüd edilen ravi Hâlid b. Mahled'in münker rivayetleri olduğunu söylemektedir.⁶³ Diğer isnadda ise Velid b. Müslim isimli ravinin yer aldığı görül-

⁶¹ *İsbâlu'l-kisâ*, s.18.

⁶² Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1987, 3.c. s.55.

⁶³ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 8.c. s.165

mektedir ki Velid, tesviye tedlisi yapmakla itham olunan zayıf bir ravidir.⁶⁴ Ayrıca isnadda haberi (عن) lafzı ile rivayet ettiği dikkat çekmektedir.⁶⁵

2- Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656) Rivayeti:

Huzeyfe, Allah Resülü'nden şöyle aktarmaktadır:

"...Herkes yerlerine yerleştikten sonra Allah 'Bana gayb haldeyken itaat eden ve resullerimi doğrulayan kullarım nerede! Bugün yevmu'l-mezîd'dir, benden isteyin!' buyurur. Herkes bir ağzıdan 'Bize vechini göster, ona bakalım' derler. Bunun üzerine Allah onlardan hicabı kaldırır ve onlara tecelli eder. Nur'u onları kuşatır. Ardından onlara 'evlerinize dönün' denilir. Onlar da dönerler. Bu durum eşlerinden (زوجهم) gizli kalmıştır. Onlara 'bizim yanımızdan bir suretle çıktınız, bir başka suretle döndünüz' dediklerinde onlar da 'Rabbimiz bizlere tecelli etti. Bizler sizlere görünmeyen şeye baktık' diye cevap verirler. Böylece her yedi gün boyunca cennetin nimetleriyle rahat ve bolluk içinde yaşarlar." ⁶⁶

Huzeyfe'den merfû olarak nakledilen bu haber hakkında Bezzâr, bu rivayetin başka kimseden bilinmediğini, tek isnadının bu olduğunu söylemekte; Ali b. el-Medinî'nin de 'bu hadis gariptir' diyerek rivayeti bilmediğini haber vermektedir.⁶⁷ Heysemî ise, rivayetin isnadında yer alan Kâsım b. Mutayyib'in metruk bir ravi olduğunu söylemektedir.⁶⁸ Suyûtî'nin delil aldığı bu rivayette hanımlar kastedilirken kullanılan "eşleri" ifadesinin "زوجات/زوجة" şeklinde müen-

⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1996, 2.c. s.289

⁶⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, 7.c. s.367. Heysemî, Taberânî isnadlarından birinde yer alan ravi Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân hakkındaki cerh ve ta'dil lafızlarına değinir, Bezzâr'ın isnadı hakkında ise ihtilaf olduğunu zikreder. Bkz. Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, V-X, Beyrut, Dâru'l-Kitâb, 1967, 5.c. s.422.

⁶⁶ *İsbâlu'l-kisâ*, s.19.

⁶⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Atekî el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr ma'ruf bi müsnedi'l-Bezzâr*, I-XVIII, thk: Mahfûzurrahmân Zeynullah, Medine, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 7.c. s.290.

⁶⁸ Heysemî, a.y.

nes değil de, müzekker bir kelime olan زوج kelimesinin çoğulu olan أزواج kelimesi ile gelmiş olduğu dikkatleri çekmektedir. Hadiste yer alan bu lafız Suyûtî'nin tağlib konusundaki görüşlerine bir reddiye olarak sunulabilir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere Suyûtî, kadınların erkek sigasının hitabına girmedeğini söyleyerek, tağlib ilkesini reddetmektedir. Oysaki müellifin delil getirdiği bu rivayette yer alan bu lafız, reddettiği görüşün hilafına olmakta, Suyûtî'nin görmezden geldiği tağlib ilkesinin kullanımının yaygınlığı ve meşruluğunun âyinesi olmaktadır.

Suyûtî'nin eserde isnadsız olarak zikretmiş olduğu bu iki haber ona göre cennette her Cuma günü gerçekleşecek olan ru'yetin delilidir. Rivayetten anlaşılan bu ru'yet esnasında yalnızca mümin erkeklerin orada hazır bulunacağı, mümin kadınların bu meclise iştirak edemeyeceklerdir. Suyûtî'ye göre rivayette yer alan 'eşlerine dönerler' ifadesi ve ayette yer alan "حور مقصورات في الخيام / çadırlarına kapanmış haldeki huriler" lafzı mümin kadınların evlerinde, çadırlarında mahbûs bir halde olduklarını ve bu sebeple ru'yete eremeyecelerini haber vermektedir.⁶⁹

3- İbn Mes'ûd (ö.32/652) Rivayeti:

Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle söylediği rivayet edilmektedir:

"Cuma namazına gitme hususunda acele ediniz, Allah cennet ehline Cuma günleri beyaz kafûrdan bir tepe üzerinden görünür. İnsanlar dünyada Cuma namazına iştiraklerindeki öncelikleri ölçüsünce O'na yakın olurlar. Allah onlar için daha önce görmedikleri şeylerden ikramlar ihdâs eder. Sonra ailelerine (اهليهم) dönerler ve

⁶⁹ Bu görüşe mümin kadınlar Cuma ziyaretinde erkeklere iştirak etmeseler dahi evlerinden ru'yete ermelerinin imkansız olmayacağı da ifade edilerek itiraz edilmiştir. Bkz, İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 6.c. s.419, İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, 2.c. s.353.

Allah'ın onlar için hazırladıklarını (ihdas ettiklerini) onlara anlatırlar.”⁷⁰

İbn Mes'ûd'un sözü olarak gelen rivayete İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* eserinde de rastlamaktayız. Suyûtî'nin rivayetinde 'Allah'ın onlar için hazırladıklarını ailelerine anlatırlar' şeklinde yer alan kısmın, İbn Huzeyme rivayetinde 'Allah'ın kendileri için hazırladığı (ihdas ettiği) ailelerinin yanına dönerler'⁷¹ şeklinde geldiği ve anlamı ciddi ölçüde etkileyecek bir farklılık oluştuğu görülmektedir. Böylece İbn Huzeyme'nin rivayetinde ailelerin ihdas edildiği, Suyûtî rivayetinde ise Allah'ın kullar için hazırladığı ve ailelerine anlattıkları nimetlerin ihdas edildiği anlaşılmaktadır.

4- Abdullah b. Abbas Rivayeti:

Allah Resülü şöyle buyurmaktadır:

*“Cennet ehli her Cuma günü kâfur tepeleri üzerinden Rabblerine bakarlar. Burada en yakın olanınız, Cuma günü namaza en acele edeniniz ve sabah en erken kalkmanızdır”*⁷²

İbn Abbas'tan merfu olarak gelen rivayetin isnadına İbn Batta ve Acurrî'nin eserlerinde rastlamaktayız. Hadisin isnadında yer alan Cısr b. Ferğad ve oğlu Ca'fer b. Cısr her ikisi de zayıf ravilerdir.⁷³ İbn Abbas'tan rivayeti aktaran Hasan Basrî'nin ise İbn Abbas'tan direk rivayeti yoktur.⁷⁴

Bu rivayet mümin kadınların ru'yeti ile ilgili herhangi bir bahis ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte rivayette ru'yetin Cuma namazı ile ilintilendiril-

⁷⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.20. Ayrıca bkz. İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.805; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, 4.c. s.551; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahânî, *Sıfatu'l-cenne*, Dimaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1987. 1 c'de 2-3. s. 237.

⁷¹ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.805.

⁷² *İsbâlu'l-kisâ*, s.20. Ayrıca bkz. Ebu Bekir Muhammed b. Hüseyin, el-Âcurrî, *Kitâbu's-Şerîa*, Dârü'l-vatan, 1997, 2.c. s.1022; İbn Batta, *el-İbâne*, 7.c. s.41.

⁷³ Bkz, Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 2.c. s.124 ve 130.

⁷⁴ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2.c. s. 266.

lerak müjdelenmiş olması, Suyûtî'ye göre Cuma namazından mesul olmayan mümin kadınlar için ru'yetin olmadığının delili olmaktadır.

5- Ebû Hureyre (ö.58/678) Rivayeti:

Ebu Hureyre Allah Resulü'nden şöyle aktarmaktadır:

*"Cennet ehli her Cuma Rabblerini ziyaret eder. Bu mecliste Allah'ın karşılıklı konuşmayacağı tek bir kişi dahi (حـ) yoktur. Allah 'ey falan oğlu filan! Şöyle şöyle yaptığın günü hatırlıyor musun' buyurur. Ardından oradan evlerimize döneriz. Bizleri eşlerimiz karşılar ve "Merhaba hoş geldin. Muhakkak ki sen de bizim yanımızdan ayrıldığından farklı bir güzellik var" derler. O da 'Bugün Rabbimizle beraber oturduk' diye karşılık verir."*⁷⁵

Tirmizî, Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledilen bu rivayetin garip olduğunu söylemektedir. Elbânî'ye göre ise rivayet zayıftır.⁷⁶

6- Ebû Câfer Muhammed el-Bâkir (ö.114/732) Rivayeti:

Ebû Câfer Allah Resulü'nden şöyle aktarmaktadır:

*"Cennet ehli konuşurlarken melekler onların yanına develerine binmiş halde gelirler ve develerini çöktürüp şöyle derler: 'Rabbimiz sizlere selam ediyor ve O'na bakmanızı, O'nun da size bakmasını istiyor. Bunun üzerine herkes bineğine yönelir. Rabb-i Teâlâ'nın yanına sevk olunduklarında Kerîm olan zat, vechinin örtüsünü onlara açar..."*⁷⁷

Rivayete uzun bir metin ile eserinde yer veren İbn Kesîr 'mürsel, garip ve zayıf bir rivayettir. Bunu seleften birisinin sözü olarak anlamak daha doğru

⁷⁵ İsbâlu'l-kisâ, s.20. Ayrıca Bkz. Tirmizî, "Sıfatu'l-cenne", 15. Benzer bir metin ile rivayet İbn Mâce'nin Sünen eserinde de yer almaktadır. İbn Mâce, "Zühd", 39.

⁷⁶ Elbânî, Zaifu Sünen-i İbn Mâce, Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 1997, s. 363.

⁷⁷ İsbâlu'l-kisâ, s.21.

olacaktır. Ravilerinin bazıları ise vehmederek onu merfu bir rivayet olarak aktarmışlardır. Hâlbuki böyle değildir' demektir.⁷⁸ Elbânî ise rivayetin uydurma olduğunu beyan ederek İbn Kayyim'in rivayetin merfu olmasının mümkün olmadığını, ravisi Muhammed b. Ali'nin sözü olan bu ifadelerin bazı kimselerin karıştırmaları ile merfu bir söz sanıldığını söylediğini aktarır.⁷⁹

7- Hasan Basrî (ö.110/728) Rivayeti:

Hasan Basrî, Allah Resulü'nden şöyle aktarmaktadır:

*"Cennet ehli her Cuma günü kafûrdan bir tepenin üzerinde Rabblerine bakarlar. Onun iki ucu da gözükmemektedir. Orada akmakta olan bir nehir vardır. Nehrin iki kıyısı da misktir. Üzerinde en güzel sesle Kur'ân okuyan cariyeler vardır. Onların okuduğu Kur'ân sesini ilklerin ve sonuncuların hepsi işitir. Cennet ehli evlerine dönünce içlerinden her bir kişi o cariyelerden dilediği birinin elinden tutar ardından inciden kemerler üzerinden geçerek evlerine giderler. Şayet Allah onları evlerine kavuşturmayacak olsa, Cuma günü yaşadıkları bu şeyden dolayı onlar evlerine erişemezlerdi."*⁸⁰

İbnü'l-Cevzî Enes b. Mâlik'ten benzer bir metin ile gelen bir başka rivayet için 'aslı yok' derken⁸¹ İbn Kesîr bu rivayet için 'garip ve tuhaf bir rivayet' demektir.⁸² Muhammed Ebû Şehbe de israiliyâtan olduğunu söylemektedir.⁸³ Ebu Cafer ve Hasan el-Basrî rivayetleri eserinde mürsel-merfû olarak yer almaktadırlar.

⁷⁸ Ebû'l-Fida Hafız İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *en-Nihâye fi'l-fteni'l-melâhim*, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1988, 2.c. s. 390.

⁷⁹ Elbânî, *Daifu't-tergîb ve't-terhîb*, 2.c. s.509.

⁸⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.21.

⁸¹ Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, Riyad, Mektebetu edvai's-selef, 1997, 3.c. s.591.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1969, 4.c. s.459.

⁸³ Bkz, Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsir*, Kahire, Mektebetü's-Sünne, 1987, s.232.

Suyûti'nin delil getirdiği diğer rivayetler Ka'bu'l-Ahbâr (ö.32/652)'ın "Allah azze ve celle Cuma günleri cennet ehline görünür. Cennet ehli, cennet bahçelerinde onun yanına çıkarlar. Ardından eşlerinin yanına dönerler. Onların sahip oldukları güzellikleri yetmiş kat artmıştır" sözü ile İbn ebî'd-Dünya'nın Sayfî el-Yemânî adlı bir şahsın "Cennet ehli her perşembe günü erkenden Allah azze ve celleye koşarlar. Onlar için döşekler hazırlanmıştır. Sonra Allah şöyle buyurur: 'Muhakkak ki bana bakmaları için ben kullarıma tecelli edeceğim.' Ardından tecelli ettiğinde kullar ona bakarlar. O kulların yüzleri parl parl oluverir. Sonra onlara 'evlerinize dönünüz' denilir. Onlar da dönerler. Eşleri onları görünce 'bizim yanımızdan bir suretle çıkmıştın, şimdi bambaşka bir suretle döndün' dediklerinde, onlar da 'Allah-u Teâlâ bizlere tecelli etti, biz O'na baktık ve yüzlerimiz parıladı' diye cevap verirler" sözlerini delil getirmektedir.⁸⁴ Ka'bu'l-Ahbâr'ın israiliyât rivayetleri ile tanınan ve bu sebeple rivayetlerinin kabulü konusunda eleştirilen bir kimse olması,⁸⁵ gaybî bir meseledeki görüşlerinin de kabulü hususunda ihtiyatlı olmayı, ayrıca Sayfî el-Yemânî'nin ise hadis ricali arasında meçhul bir kimse olması onun sözlerine de benzer bir ihtiyat ile yaklaşmayı gerektirmektedir.

B- Suyûti'nin Müzekker Siga İle Gelen Nasslar Hakkındaki Görüşü:

Suyûti'ye göre tüm bu haberler ru'yetin yalnızca erkekler için gerçekleşeceğini, kadınlar için söz konusu olmadığını göstermektedir. Nitekim ona göre ru'yeti ispat eden ayetler ve '*Şüphesiz ki siz Rabbinizi göreceksiniz*' şeklindeki sahih meşhur rivayetler cemi müzekker sigâ ile hitap etmektedir ve bu hitap mümin kadınlara yönelik olmamaktadır. Suyûti'ye göre erkek sigâsı ile gelen bir hükmün içerisine kadınların da dahil olacaklarını beyan eden bir başka delil

⁸⁴ Elbânî rivayetin zayıf olduğunu belirtir. Bkz. Elbânî, *Daifu't-tergîb ve't-terhîb*, 2.c. s.504.

⁸⁵ Buhârî Ka'b hakkında Muaviye b. Süfyan'ın şu sözlerine yer vermektedir: 'Ka'b, ehli kitap nakilde bulunan kimseler arasında en doğru sözlü kimse olmakla birlikte, onun bazen yalan yanlış şeyler aktardığını tecrübe ediyoruz.' bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 25.

vârid olmadıkça kadınlar erkek sigasına muhatab değildirler.⁸⁶ Mevcut nasslar içerisinde de kadınların ru'yete dâhil edildiklerini gösteren herhangi bir başka delil mevcut olmadığından kadınların Şârî tarafından ru'yete dâhil edilmedikleri anlaşılmaktadır.

Suyûtî bu görüşüne Nevevî (ö.676/1277)'nin *Ravzatu't-tâlibîn* eserindeki sözlerini delil getirmektedir. Nevevî eserinde bir kimsenin karısının da içlerinde bulunduğu bir topluluğa 'طلقتكم / sizi boşadım' dediği takdirde talakın gerçekleşmeyeceğini, çünkü eşinin erkek sigasının hitabına girmeyeceğini söylemektedir.⁸⁷ Bu sebeple Suyûtî'ye göre Allah Resulü 'Sizler muhakkak ki Rabbinizi göreceksiniz' buyurduğunda erkek sigası ile hitap ettiğinden bu hitaba yalnızca mümin erkekler dâhil olmakta, başka bir nass ile mümin kadınların da ru'yete erecekleri haber verilmediği takdirde bu eril siganın hitabına kadınlar girmektedir.⁸⁸

Suyûtî bu noktada nahvin meşhur ilkesi tağlibi⁸⁹ göz ardı etmekte, müzekker siganın topluluk halindeki bir hitap ile müennes varlıkları da kapsayacağı görüşünü kabul etmemiş olmaktadır. Suyûtî'ye göre şayet kadınların erkek hitabına dâhil olduklarını gösterecek başka bir delil mevcut ise bu hitabın kapsamına kadınların da girdiği kabul edilebilir. Aynı şekilde Suyûtî nasslarda müzekker sigâ ile emrolunan namaz, zekât ve bunun gibi diğer tüm mükellefi-

⁸⁶ *İsbâlu'l-kisâ*, s.22.

⁸⁷ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, Beyrut, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1992, 6.c. s.53. Nevevî'nin talak konusunda verdiği bu hükmün konu için uygun bir delil olup olmadığı tartışılır. Bununla birlikte Nevevî esasen kadınların erkek hitabına girmediklerini kabul etmekte ve bu görüşünü birçok kez ifade etmekle birlikte (Bkz. *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîh-i Müslim*, 4.c. s.50; 7.c. s.279; 8.c. s.61) "nas" kelimesinin hitabına kadınların da girdiğini ikrar etmektedir. (Bkz. 8.c. s.61) ayrıca 'kim bir mümini hataen öldürürse...' hadisinin şerhinde 'katil kişinin çocuk, mecnun, kâfir olması farketmez' (bkz. *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*, 19.c. s.188) açıklamasını yaptığı, saydıkları arasında kadınları zikretmeyerek katilin kadın ve erkek olması arasında bir ayrım yapmadığı bu sebeple (من) edatinin muhatapları arasına kadınları da dahil ettiği anlaşılmaktadır.

⁸⁸ *İsbâlu'l-kisâ*, s.25.

⁸⁹ Tağlib, aralarında ilgi bulunan iki şeyden birinin lafzının diğerine tercih edilerek her iki şey için kullanılması anlamında bir terimdir. Bkz. İsmail Durmuş, "Tağlib", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, 39.c. s.372.

yetlerin kapsamına kadınların da ancak umum ifade eden bir başka delil daha bulunduğu takdirde muhatap olmalarının mümkün olacağını iddia etmektedir.⁹⁰ Naslardaki müzekker hitaba kadınların muhatap olup olmadığı meselesi fıkhıta tartışılan bir mevzu olagelmıştır. Bununla birlikte kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu bir topluluğa hitabın ve haberin, erkek sigası ile geldiği hususunda bir ihtilaf olmadığı görülmektedir.⁹¹

Bu görüşünün akabinde tağlibin mecaz ifade edip hakikatin hilafına olduğunu⁹² sebep gösteren Suyûtî'nin aynı meseleye *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* eserinde farklı şekilde yaklaştığı görülmektedir. Suyûtî, *İtkân* adlı eserinde hakikat ve mecaz konusunu ele alırken mecazda bulunmayı yalan konuşmakla bir tutan kimselerin görüşünü reddederek bu başlık altında tağlib konusunu ele almakta, müzekker siga hitabının müennesi de kapsamını tağlibin başlıca örnekleri arasında zikrederek ayetlerden örnekler vermektedir.⁹³

C- Suyûtî'nin Delil Olarak Görmediği Rivayetler:

Mümin kadınların ru'yetini ispat eden merfu bir rivayetin olmadığına ısrar eden Suyûtî, kendi görüşünü temellendirmek üzere delil getirdiği rivayetlerin sıhhati hususunda herhangi bir değerlendirme yapmamasına ve zayıf rivayetleri delil almasına rağmen, mümin kadınların ru'yetinin olduğuna işaret eden mevkuf ve maktu iki haberin zayıf oldukları gerekçesi ile kabul edilemeyeceklerini öne sürmektedir.

İkrime (ö.105/723)'den gelen mevkuf rivayette İbn Abbas (ö.68/687)'a 'cennete giren herkes Allah'ı görecek mi' diye sorulmakta o da 'evet' diye ce-

⁹⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.25.

⁹¹ Bkz. Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelûsî, ez-Zâhirî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk: Muhammed Ahmed Abdülaziz, Kahire, Mektebetu Âtîf, 1978, 1.c. s.412; Kâdî Ebû Bekir b. Arabî, *el-Mahsûl fi usûli'l-fıkh*, Ürdün, Dâru'l-Beyârek, 1999, s.77.

⁹² *İsbâlu'l-kisâ*, s.28.

⁹³ Bkz. Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1987, 2.c. s.85.

vaplamaktadır.⁹⁴ Hasan el-Basrî'nin (ö.110/728) sözü olan maktu rivayette ise o şöyle söylemektedir: 'Kıyamet günü Rabb-i Teâlâ belircek ve bütün yaratılmışlar O'nu görecektir. Daha sonra kâfirler bundan mahrum kalacak ve O'nu ebediyen göremeyeceklerdir. Nitekim Allah 'Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır'⁹⁵ buyurmuştur."⁹⁶ Rivayette 'bütün yaratılmışlar' ibaresi ile kadın-erkek tüm kulların ru'yete ereceği anlaşılmaktadır. Suyûtî rivayetlerde yer alan "her bir kişi / أحد", "her kim / من " lafızlarının müzekker sigayı ifade ettiğinde ısrar etmekte ve bu rivayetleri mümin kadınların ru'yetini ihtiva eden deliller olarak görmemektedir.

Suyûtî Hasan el-Basrî rivayetini, ravisi Amr b. Ubeyd (ö.144/761) sebebiyle de zayıf kabul etmektedir. Amr b. Ubeyd, Hasan el-Basrî'nin talebesi olup, itikâdî görüşlerine katılmadığı için onun meclisinden ayrılarak itizal görüşünü oluşturan Vâsıl b. Ata ile birlikte hareket ettiği ve onunla fikir birliği içinde olduğu gerekçesiyle tenkit edilen bir kimsedir.⁹⁷ Suyûtî bu haberi Amr b. Ubeyd'den geldiği, Hasan Basrî'nin sözü olup merfû olmadığı, hükmen merfu olsa dahi mürsel bir rivayet olarak kalacağı gerekçesiyle delil olarak görmemektedir.⁹⁸

Amr b. Ubeyd itizal görüşü sebebiyle ehl-i hadisin itibar etmediği bir kimse olmakla birlikte kaynaklarda zühd ve takva sahibi bir kimse olarak tanıtılmaktadır.⁹⁹ Ayrıca onun ru'yetullah gibi Mutezile'nin temel ilkelerine aykırı olan ve itizâl görüşünün savunucuları tarafından şiddetle reddedilen bir ehl-i sünnet düşüncesini ispat sadedinde bir rivayeti nakletmiş olması Hasan el-

⁹⁴ Suyûtî bu haberin isnadında yer alan İbrahim b. Hakem ve babası Hakem b. Ebân hakkında rical âlimlerinin serdettiği cerh lafızlarına yer vererek rivayetin delil olamayacağını söylemektedir. Bkz, *İsbâlu'l-kisâ*, s.37.

⁹⁵ Mutafifin, 83/15.

⁹⁶ *İsbâlu'l-kisâ*, s.38.

⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 22.c.s.124.

⁹⁸ *İsbâlu'l-kisâ*, s.39.

⁹⁹ Bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrût, Müessesetu'r-Risâle, 1985, 6.c. s.104.

Basrî'nin bu sözünün subutunun delili olarak görülebilir. Nitekim onun itizal görüşünün bir kısım hususlarına katılmadığı belirtilmektedir ki¹⁰⁰ ru'yet meselesinin de bunlardan birisi olması muhtemeldir. Bu durumda rivayeti böylesi bir sebep ile zayıf görmenin isabetli olmayacağı açıktır.

Suyûtî rivayeti zayıf kabul edip görmezden gelmenin ötesinde yine de bir değerlendirmede bulunarak Hasan el-Basrî'nin bu sözünü cennete girmeden önce hesap ve bekleme anında (mevkıf anı) gerçekleşecek olan ru'yeti kastedtiğini söyleme ihtiyacı duymaktadır.¹⁰¹ Böylelikle Suyûtî rivayeti mümin kadınların ru'yete erme imkanı bulacakları bir zemin üzere tevîl etme yoluna giderek mümin kadınların ru'yeti meselesine yeni bir pencere açmış olmaktadır.

Suyûtî '*Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadır. Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şey vardır. Onlara merhametli Rabbin söylediği selam vardır*'¹⁰² ayetlerinde "onlara diledikleri vardır" şeklindeki ifadeyi delil olarak cennetlik mümin kadınların ru'yeti dilemelerinin mümkün olabileceğini savunanlara da cevap vermeye çalışmaktadır. Suyûtî'ye göre diledikleri her şeye kavuşacakları beyan edilen cennet ehlinin ve bu gruba dahil olan mü'min kadınların dilekleri arasında ru'yetin yer alacağı açık değildir. Bu durumu teyit eden bir hadis veya eser yoktur. Allah'ın tıpkı daha aşağı mertebede olan bir kimseden daha yukarıda olan bir kimsenin sahip olduklarını arzulamayı kaldırayabileceği ve buldukları halden razı olmalarını sağlayabileceği gibi, kadınlardan da ru'yeti arzulamalarını kaldırması ve onların buldukları halden yani ru'yetten mahrum kalma halinden razı olmalarını sağlaması imkansız değildir.¹⁰³ Müellif

¹⁰⁰ Bkz. Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, 3.c. s.94.

¹⁰¹ *İsbâlu'l-kisâ*, s.39.

¹⁰² *Yâsîn*, 36/55-58.

¹⁰³ *İsbâlu'l-kisâ*, s.26.

böylesi bir ihtimalin önüne ilahi irade ile geçilmesinin imkanını yeterli bir açıklama olarak sunmaktadır.

Suyûtî ayrıca ayette '*Onlara merhametli Rabb'in söylediği selam vardır*' şeklinde haber verilen selamlaşmanın ru'yet anında gerçekleşen selamlaşma olarak tefsir edilmesine delil getirilen rivayeti de zayıf olduğu gerekçesiyle reddetmektedir.¹⁰⁴

İbn Mâce'de yer alan ve Cabir b. Abdullah (ö.78/697)'tan merfu olarak gelen rivayet şu şekildedir:

"Cennet ehli nimet içerisindeyken bir nur çıkıp onların üzerinde yükselir. Onlar başlarını kaldırdıkları anda Rabb-i Teâlâ üzerlerinden onlara teşrif eder ve 'Selam sizlere olsun ey cennet ehli!' buyurur. İşte bu selam 'Allah tarafından bir söz olarak onlara selam vardır'¹⁰⁵ ayetindeki selamdır. Allah-u Teâlâ onlara bakar, onlar da Allah'a bakarlar ve Allah'a baktıkları sürece hiçbir nimete iltifat etmezler, ta ki Allah zatını onlardan gizler. O'nun nuru ve bereketi ise cennet ehlinin makamlarında, onların üzerinde devamlı kalır."¹⁰⁶

Suyûtî'ye göre rivayet sahih olmamasının ötesinde, Cuma günü hadisinde olduğu gibi erkek sigası ile gelmektedir ki bu sebeple zaten mümin kadınlar için ru'yetin gerçekleşeceğinin delili olarak görülemez. Müellif ayrıca İbn Mâce rivayetinin noksan bir rivayet olduğunu ve tam halinin erkeklere mahsus ru'yetin haber verildiği Cuma günü rivayeti olduğunu söylemekte, muhtasar olduğunu kabul ettiği bu rivayetın tam metninin şu şekilde olduğunu iddia etmektedir:

¹⁰⁴ *İsbâlu'l-kisâ*, s.27. İbn Cevzî İbn Mâce'de yer alan rivayetın ravilerinden Fadl b. İsbâ er-Rakâşî sebebiyle rivayetın uydurma olduğunu söylemektedir. Bkz. *Kitâbu'l-mevzuât*, 3.c. s.595.

¹⁰⁵ *Yâsîn*, 36/58.

¹⁰⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 13.

Allah Resulü şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli bir mecliste iken, üzerlerinden bir nur cennetin kapısı üzerine parlar. Başlarını kaldırdıkları anda Rabb-i Teâlâ teşrif eder ve 'Ey cennet ehli, isteyin benden!' buyurur. 'Rızamı istiyoruz' derler. Allah 'rızam sizi evime getirdi, size cömertliğimi sunuyorum, isteyin benden' buyurunca da 'ziyade isteriz' derler. Onlara yakuttan sürat develeri getirilir, onlara binerler ve Adn cennetine varırlar. Melekler 'ey Rabbimiz, geldiler' derler. Bunun üzerine Rabb-i Teâlâ 'merhaba doğru sözlüler, merhaba itaat gösterenler' buyurur ve onlardan hicabı kaldırır. Allah'ın vechine bakar, Rahman'ın nurunun zevkine varırlar ta ki birbirlerini göremezler. Allah 'Haydi, mücevherattan saraylarımıza dönünüz' buyurur. Onlar da dönerler. İşte bu Allah'ın 'Rahîm olan Rabblerinden onlara söz olarak bir selam vardır'¹⁰⁷ buyruğudur."¹⁰⁸

Cabir'den gelen mevkuf bir rivayet ise şöyledir:

"Cennet ehli cennete girdirildiği ve onlara cömertlikle muamele edildiği zaman kendilerine yakuttan atlar getirilir. Onlara binerek Rabb-i Teâlâ'ya gelirler. Allah onlara tecelli edince secdeye kapanırlar. Sonra eşlerine dönerken miskten bir kum tepesine uğrarlar. Allah onlara bir rüzgâr gönderir ve ondan yüzlerine uçarur. Onlar ailelerinin yanına yüzleri misk ile bulanmış halde dönerler."¹⁰⁹

Suyûtî'nin İbn Mace'nin rivayetini muhtasar bularak onun yerine zikrettiği bu iki rivayette cennet ehlinin ru'yetin ardından evlerine döndüğü vurgusu yapılmaktadır ki Suyûtî'nin asıl delil aldığı kısım burasıdır. Cennet ehlinin

¹⁰⁷ Yâsîn, 36/58.

¹⁰⁸ Bkz, İsbâlu'l-kisâ, s.29.

¹⁰⁹ Suyûtî bu rivayetin Acurrî tarafından merfu bir isnad ile de rivayet edildiğini söylemektedir. İsbâlu'l-kisâ, s.29.

mümin eşleri, evlerinde onları beklemekte olup onlar ru'yete nail olamamaktadırlar.

Suyûtî, Kur'ân-ı Kerîm'de müzekker sigâ ile gelen ayetlere kadınların da muhatap olması için bir başka nass ile bu durumun belirtilmesi gerektiğini söylemektedir. Örneğin bağışlanmayı vaat eden ve cennete girmek ile ilgili olan 'Mümîn olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse...' ¹¹⁰ ve 'Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...' ¹¹¹ ayetlerine açıkça görüleceği üzere erkek ve kadın her iki cinsiyet de muhataptır. Fakat ru'yetin ispatı olarak tefsir edilen 'Güzel iş yapanlara daha güzeli ve bir de fazlası vardır' ayeti müzekker sigâsındadır ve kadınların da bu müjdenin muhatabı olduğunu gösteren bir başka nass bulunmamaktadır. Bu durum mümin kadınların ru'yeti müjdeleyen rivayetlere muhatap olmadıklarını göstermektedir. ¹¹²

Suyûtî ru'yet ile ilgili delillerin umum mana içeren deliller olduğunu ve mümin kadınların bundan hariç tutulması için hass bir delile ihtiyaç olduğu şeklinde yapılacak itirazları da kabul etmemektedir. Ona göre 'Gözler onu idrak edemez' ayeti umum bir mana içermektedir ve ru'yeti herkesten men etmektedir. Ardından mevcut hadisler mümin erkekleri bu umum manadan ayırarak hass bir delil ile ru'yetin yalnızca erkeklere mahsus olduğunu beyan etmektedir. Ayette yer alan umûmî mana, hakkında husûsî delil vârid olmayan kimseler içindir. Erkekler bir çok dini emir ve mükellefiyetlerde kadınlardan nasıl ayrı tutuluyorlarsa ru'yet hususunda da ayırdırlar. Suyûtî ru'yetin, dünyada

¹¹⁰ Nisa, 4/124.

¹¹¹ Ahzâb, 33/35.

¹¹² Suyûtî'ye göre nasıl ki mevcut ve mezkûr nasslar bir hükmü vermek için delil oluyor ise, bir konunun beyan edilmemiş olması yani sessizlik hali de o hakkın var olmadığını delili olmaktadır. Örneğin Kur'ân'ın mahlûkiyeti meselesi böyledir. Allah-u Teâlâ Kitab'ında pek çok yerde Kur'ân'dan bahsetmekte bununla birlikte onun mahlûk olduğuna dair bir açıklama yapmamaktadır. Bu durum Kur'ân'ın mahlûk olmadığını delili olmaktadır. Sonuç olarak tevakkuf etmenin uygun olacağını söylese de Suyûtî bu hususta açık bir delilin olmadığını da ısrarla beyan etmektedir. Bkz. *İsbâlu'l-kisâ*, s.33.

kadınlardan farklı olan sorumluluklarının mükâfatı olarak yalnızca erkeklere verileceğini şu sözlerle dile getirmektedir:

Görev ve sorumlulukları düşünüldüğünde, cihad, hükmetme görevi, Cuma namazı, cemaat ve ezan görevi, hutbeyi irad etme, cenaze namazını kılma ve onu taşıma görevi, itikâfa girme, tavafta remel, sayda hervele yapmaları, diyetin akileye düşmesi, ipeğin ve süslenmenin haram olması gibi hallerde erkekler kadınlardan ayrı ve imtiyazlı olmakta iken, ru'yet konusunda kadınlara nazaran ayrıcalıklı olmaları nasıl imkânsız görülebilir?¹¹³

Suyûtî'ye göre ru'yet, saymış olduğu noktalarda erkeklerin kadınlardan farklı görev ve yükümlülüklerinin olması sebebiyle bir mükâfat ve doğal bir hak olarak, kadınlara değil yalnızca erkeklere mahsus olmak üzere verilmiş bir cennet nimeti olacak; bahsi geçen noktalarda her hangi bir sorumluluğu ve dolayısıyla dünyada katlandığı bir meşakkati olmaması sebebiyle mümin kadınlar ru'yetten bir nasip alamayacaklardır.

Suyûtî meselenin devamında erkek kölelerin durumunu tartışmakta ve kadınların aksine onların da Rablerini göreceklərini kabul etmektedir. Nitekim köle bir kimse mümin kadınların aksine üzerine vacib olmamakla birlikte hutbe, ezan, cihad gibi yükümlülüklerle ilişkili iken kadınların bu sayılanlardan herhangi biriyle ilgili bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca köle, efendisine hizmeti sebebiyle diğer vacib olan mükellefiyetlerden mahrum kalmakta ve bu mahrumiyeti sebebiyle kadınların aksine iki ecir kazanmaktadır. Üstelik kölenin azad edilmesi halinde hür erkeklerle eşit hak ve yükümlülükler erişmesi olasıdır. Kadın için böylesi bir durum hiçbir şekilde söz konusu değildir. Köle iken ölen bir kimse, herhangi bir amel ile yükümlü olmadan buluş çağından önce ölen hür bir erkek gibi olduğundan bu durumda köleler için de

¹¹³ İsbâlu'l-kisâ, s.34.

ru'yetin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Daha da önemlisi kölelik ölüm ile ortadan kalkabilecek bir vasıf iken, kadınların setr olma sorumluluğu ölümden sonrası için de devam edecektir.¹¹⁴ Buraya kadar, ru'yeti mümin erkeğe yüklenen fakat kadının muaf olduğu sorumlulukların bir mükafatı olarak açıklamış olan Suyûtî, hürriyetinin eksikliği sebebiyle bu görevlerden sorumlu tutulmayan kölelerin de ru'yete erişeceklerini söylemekle, ru'yeti cinsiyetçi bir ayırım ile yalnızca erkek cinsine has bir nimet olarak görmekte olduğu hissiyatını vermektedir.

Bu noktada mümin kadınların durumunun, ru'yetten mahrum kalacakları ayet ile sabit olan müşrikler gibi görülmesine de gönlü razı olmayan Suyûtî, mümin kadınlardan daha şerefli, Allah'a itaat ve kullukta daha efdal ve makam olarak daha üstün olmalarına rağmen meleklerin dahi ru'yetten mahrum kalacaklarını hatırlatarak bir teselli vermeye çalışmaktadır. Suyûtî bu ilişkilendirmenin uygunsuzluğunu gidermek adına küfür ehlinin mahrum bırakılmasının men edilmişliklerinin; mümin kadınların mahrumiyetinin ise sahip oldukları iffet ve örtünme mesuliyetinin bir neticesi olacağını söyleme ihtiyacı hissetmektedir.¹¹⁵

Suyûtî, bu noktadan itibaren konuyu başka bir boyutta tartışarak, mevkıf anı ve cennetin özel günleri olan bayram günlerinde ru'yetin nasıl gerçekleşeceği konusunu ele almakta, bu zaman dilimlerinde mümin kadınların ru'yeti meselesinde farklı bir yaklaşım sergilemektedir.

D- Mümin Kadınların Mevkıf'te Ru'yeti Meselesi:

Mevkıf, kıyamet günü hesap için diriltilecek olan mükelleflerin bekleme yeri ve anını ifade etmektedir. Suyûtî mevkıfte kulların hesap için bekledikleri sırada Allah'ı görüp görmeyecekleri konusunu ele almakta, mümin kadınların

¹¹⁴ *İsbâlu'l-kisâ*, s.35.

¹¹⁵ *İsbâlu'l-kisâ*, s.36.

şayet ru'yetten bir nasipleri olacaksa, bu durumun yalnızca mevkıf günü mümin, kâfir, münafık herkes için ru'yetin gerçekleşeceği anda söz konusu olacağını kabul etmektedir.¹¹⁶

Buraya kadar ru'yetin cennette mümin erkeklere has bir nimet olduğunu izah ve ispata çalışmış olan Suyûtî, bu noktadan sonra ru'yetin cennete girmeden önce de gerçekleşecek olan ve mümin erkeklerin dışında başka kimselerin de nâil olacakları bir hakikat olduğunu ispata çalışır. Bu durumun Suyûtî'nin elde ettiği yeni rivayetler sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim O, tabiinden Yezîd b. Ebî Mâlik (ö.130/747)'in "Allah'a ve ahiret gününe iman eden tek bir kul yoktur ki kıyamet günü Rabb-i Teâlâ'yı açıkça görecek olmasın, ancak adaletsiz hüküm veren hâkim bundan hariçtir. Kıyamet günü Allah'ı görmek ona helal değildir, o âmâ olacaktır" sözünde, yine Ebû Meryem el-Ezdî'den gelen Allah Resulü'nün "*Kim Müslümanların işlerinde idareci, sorumlu olur da, onların arkadaşlıklarını, yoksulluklarını ve ihtiyaçlarını görmezden gelip sırt çevirirse, Allah da kıyamet günü onu görmezden gelip sırt çevirir*" ve "*Her ne şekilde olursa olsun bir baba evladını terk ederse, Allah kıyamet günü ona sırt çevirir, önceki ve sonraki(ümmet)lerin gözü önünde onu rezil eder*" şeklindeki merfû rivayetlerde bahsi geçen, kimilerinin nâil olup kimilerinin kendisinden yüz çevirildiği için erişemeyecekleri ru'yetin, mevkıf anında gerçekleşecek olan ru'yet olduğunu söylemektedir.¹¹⁷ Bu rivayetler Allah'ın kıyamet günü yarattıklarından bazılarından kendini gizleyeceğini, bazılarından ise gizlemeyeceğini göstermektedir.¹¹⁸ Hesabın ardından cennete girildiğinde ise Cenâb-ı Hakk artık gizlenmeyecektir.¹¹⁹

¹¹⁶ İsbâlu'l-kisâ, s.23.

¹¹⁷ Suyûtî rivayeti Ebû Saîd ed-Dârimî (ö.280/894)'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye* eserinden nakletmektedir. İsbâlu'l-kisâ, s.41.

¹¹⁸ Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdullah Bedr, Kuveyt, Dâru İbni'l-Esir, 1995, s.103.

¹¹⁹ Suyûtî âlimlerden bazılarının ru'yeti inkâr eden Cehmiyye mensupları şayet cennete girerler ise gizlenme halinin onlara mahsus olarak gerçekleşmesini temenni ettikleri yönündeki sözlerine de yer vermektedir. Bkz, İsbâlu'l-kisâ, s.42-43.

E- Mümin Kadınların Cennetin Bayram Günlerinde Ru'yeti Meselesi:

Suyûfî cennette dünyadaki gibi bayram günleri olduğunu ve bu günlerde cennet ehlinin Rabblerini göreceklerini söylemektedir. Bu konuda İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393)'nin görüşlerini delil almaktadır. Bayram günleri gerçekleşecek olan ru'yet, tüm cennet ehline mahsus olup kadınların da mazhar olacakları bir ru'yettir. Daha özel nimeti hak eden kullar ise hergün kendilerine bayram günüymüş gibi ikram edilecek ve sabah akşam Rabblerini görecek olan kimselerdir.¹²⁰

Suyûfî cennetin bayram günlerinde ru'yeti ispat etmek için tabiinden Ka'bu'l-Ahbâr (ö.32/652) ve Bekr b. Abdullah el-Müzenî (ö.106/724)'nin sözlerine yer verir.¹²¹ Ardından ru'yetin muhtevası ve nasıl gerçekleşeceği, görme sırasında kelimelerin tecelli edip etmediği, önceki ümmetlerin ru'yeti konularını ele alarak risaleyi sonlandırır.¹²²

¹²⁰ *İsbâlu'l-kisâ*, s.48. *Tezkire* adlı eserinde ölüm ve sonrasında dair rivayetleri derlemiş olan ve ru'yet konusuna da uzunca yer ayıran Kurtubî (ö.671/1273) mümin kadın ve erkeklerin ru'yeti ile ilgili bir farklılığın mevcudiyetine değinmemekte, yalnızca sabah akşam Rabblerini göreceği haber verilen kimselerle ilgili bu rivayet için "anlaşılan ru'yet konusunda cennet ehli farklı mertbelerde olacaktır" demekle yetinmektedir. Bkz. Muhammed b. Ebî Bekr b. Ferec el-Ensârî el-Kurtubî, *et-Tezkiretü fi ahvâli'l mevâtâ*, thk. Ebû Süfyan Mahmûd b. Mansûr el-Bestevisî, Medine, Dârü'l-Buhârî, 1997, 2.c. s. 302.

¹²¹ *İsbâlu'l-kisâ*, s. 49.

¹²² Suyûfî'ye göre ru'yet anında kelimelerin tecelli edecek ve hadiste belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk kulları ile konuşacaktır. Suyûfî bu görüşünü İbn Ebî Cemre (ö.699/1300)'nin sözleriyle delillendirir. İbn Ebî Cemre'ye göre şayet Allah zatı veya sıfatlarından birisiyle örneğin hadiste beyan edildiği üzere kelamı ile tecelli ederse kulların o anda başka bir şeyi görmeleri mümkün değildir. Nitekim hadislerde de Allah'ın ru'yetini temaşa eden kulların o anda ne cennete ne cennetin içindeki nimetlere aldırış etmeyecekleri haber verilmektedir. İbn Ebî Cemre Resulullah'ın '*Sizden her biriniz Rabbinizi göreceksiniz*' hadisinde yer alan '*sizden her biri*' ifadesinin, tüm beşeriyeti mi yoksa yalnızca mümin kulları mı kapsadığını da tartışmaktadır. Örneğin ayette '*Rabblarından o gün mahrum kalacaklar*' denilen kimselerin içerisinde mümin kullar dahil değildir. Ayrıca kıyamet günü münaflıklar da dâhil olmak üzere bütün ümmet mevkıf'ite toplanacaktır. Ümmet ile kastedilen cins isim olarak dünyanın yaratıldığı ilk andan son ana kadar tevhid ehli olan insan ve cinlerin tamamı olabileceği gibi, yalnızca ümmet-i Muhammed de olabilir. İbn Ebî Cemre bu ifadenin cins mana içerdiğini, insanlar ve cinlerin tüm ümmetleri ve elçilerini ihtiva ettiğini düşünmekte, Allah Resulü'nün '*tağut ehli haricindekiler...*' ve '*Resuller içerisinde ilk izin verilen benim*' şeklindeki sözlerini âdemoğlunun tüm muvahhid ümmetlerinin buna dâhil olduğuna delil getirmektedir. Bkz, *İsbâlu'l-kisâ*, s.54-56.

Esere başlarken mümin kadınların ahirette ru'yetini nefyeden görüşlere mesafeli olduğunu fakat karşılaştığı kimi rivayetler neticesinde bu fikrin kendisinde temayüz ettiğini ifade eden Suyûtî, delil getirdiği rivayetlerin ve sarfettiği sözlerin ardından risalenin sonuna geldiğinde bu meselede yine de ihtiyatlı davranarak inkâr ya da tespit yönünde kesin hüküm belirtmediğini ve tevakkuf etmenin daha güzel olacağını söyleme ihtiyacı duymaktadır.¹²³ Bununla birlikte Ümmü Seleme'nin Allah Resulüne kadınların hicreti ile ilgili her hangi bir nass olmadığından yakındığında '*Muhakkak ki ben kadın olsun erkek olsun sizden hiç birinizin amelini zayi etmem...*'¹²⁴ ayetinin inzal olmasını örnek veren Suyûtî, kadınlar için de yükümlülüklerin neticesi olarak kazanacakları mükâfatlar olacağını söylemeyi ihmal etmemektedir.

F- Mümin Kadınların Ru'yetini İspat Eden Diğer Görüşler:

Ru'yetullah meselesini konu edinen ve ispat gayesiyle ayet ve hadislerle delillendirmeye çalışan ilk dönem kaynaklarında ru'yetten mahrum kalan kim-seler ile ilgili herhangi bir tartışmaya rastlamamaktayız. Meseleyi bu minvalde müstakil bir risale ile ele alan ilk kişinin Suyûtî olmasının yanısıra makalenin girişinde bahsettiğimiz üzere bu dönemde Cevcerî'nin de böylesi sorulara muhatap olmasından konunun toplum nezdinde merak konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn Kesîr (ö.774/1373) ve İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1392)'nin de eserlerinde görüş farklılıkları olduğuna değinmeleri bu durumu doğrular mahiyettedir. Sonuç olarak konunun rivayet döneminden oldukça sonraki bir süreçte hasıl edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Suyûtî'nin *İsbâlu'l-kisâ* risalesinin dışında mümin kadınların ahirette ru'yetinin inkarı üzerine yazılmış bir başka çalışmadan haberdar değiliz. Bu-

¹²³ *İsbâlu'l-kisâ*, s.44.

¹²⁴ Âl-i İmrân, 3/195.

nunla birlikte ru'yet konusuna değinen İbn Teymiyye'nin mümin kadınların da ru'yetinin olduğunu ispata çalıştığı görülürken, İbn Receb el-Hanbeli'nin kadınların ru'yetinin yalnızca cennetin bayram günlerine has olduğu şeklindeki görüşe yer verdiği, İbn Kesir'in ise mümin kadınların ru'yetinin ispatı çerçevesinde görüş belirttiği anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye'nin meseleye *Mecmuu Fetâvâ* eserinde geniş yer ayırdığı ve mümin kadınların da erkekler gibi ru'yete erişeceklerini ayet ve hadislerden deliller ile ispata çalıştığı görülmektedir. İbn Teymiyye'ye göre Allah Resulü ru'yeti, bir rivayette geçtiği üzere sabah ve ikinci namazının eda edilmesinin mükâfâtı olarak müjdelediyse¹²⁵, bu iki namazı eda etmede erkeklerle aynı şekilde sorumlu olan kadınlar da ahirette ru'yet hakkını elde etmede erkeklerle iştirak edeceklerdir. İbn Teymiyye kadınların evlerinde bekleyip Cuma namazı mükâfâtı olarak ru'yete eren eşleri döndüğünde fark ettikleri değişikliği anlatan rivayetin, sabah ve ikinci namazlarının mükâfâtı olarak ru'yete erişildiğini haber veren rivayetten daha öncelikli olmadığını söylemektedir. Ona göre vaad edilene erişmek için kadın olmak bir engel olamayacağı gibi erkek olmak da bir şart olarak görülemez. İnsanın arap veya acem, siyah ya da beyaz olmasının bir fark meydana getirmemesi gibi, cinsiyet farklılığı da farklı bir muameleyi gerektirmeyecektir.¹²⁶ Bu noktada insanlar arasındaki üstünlüğün yalnızca takva ile olduğunu vurgulayan İslam esaslarına muarız, cinsiyetçi bir anlayışın hasıl edilmesi söz konusu olacaktır.

Allah Resulü'nden gelen ve cennette ru'yeti ispat eden bir diğer rivayette Allah Resulü '*...Cenâb-ı Hâkk onların bildiği surette gelir ve 'ben sizin Rabbinizim' der, onlar da sen bizim Rabbimizsin derler...*' buyurmaktadır. Böylelikle Rable-

¹²⁵ Allah Resulü dolunay gecesi aya bakarak şöyle buyurmuştur: "Bu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de muhakkak göreceksiniz. Onu görmeye bir sıkıntı, eziyet yaşamayacaksınız. Şayet güneş doğmadan ve batmadan önceki namazdan alıkonmamak elinizde ise bunu yapınız." Bkz. Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 17; Müslim, "Mesâcîd", 211.

¹²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmuu Fetâvâ*, 6.c. s.426-427.

rine kulluk vazifesinde ortak olan kadın ve erkeğin, bahsi geçen gruba dâhil olmada da müşterek oldukları anlaşılacaktır.¹²⁷ Hadisin devamında sıratı geçen ateşe düşen veya şefaât ile ateşe girmekten kurtulan kimselerden bahsedilmektedir ki tüm bu bahsi geçen kimselerin yalnızca erkekler olacağını farzetmek ve kadınların buna dâhil olmaları için ayrı bir delil talep etmek açıklaması zor bir durum meydana getirecektir. Ayrıca "*Hepiniz Rabbinizi göreceksiniz...*"¹²⁸ hadisindeki 'hepiniz' lafzının kadınları da teşmil ettiği başka hadislerden de anlaşılmaktadır. Örneğin "*Hepiniz çobansınız ve raiyetinizdekilerden mesulsünüz...*"¹²⁹ hadisinde kadınlar da zikredilmekte ve eşlerinin mallarının çobanı sayılmaktadırlar.

Erkeklerin amelde kadınlardan farklılıkları sebebiyle ve bu farklılıkların mükâfatı olarak ru'yetin onlara has olacağı görüşü, erkekler içerisinde bu amelere iştirak etmeyenlerin de var olduğu gerçeği ile boşa çıkmaktadır. Örneğin yöneticilik, peygamberlik gibi görevleri üstlenmeyen ve yalnızca namaz zekât gibi amelleri ifa etmekle iktifa eden erkeklerin varlığı buna delil gösterilebilir.¹³⁰ Üstelik iman ve amelde erkeklerle aynı safta yer alan kadınların küfür ve gazaba münafık ve küfür ehli ile bir görülmesi söz konusu olmaktadır ki bu kabul edilebilir bir şey değildir.

Rivayetlerde yer alan 'eşlerine dönerler' ifadesinin mümin kadınların ru'yetinin nefyine ya da ispatına dair bir delil teşkil etmediği açıktır.¹³¹ Ayrıca metinlerde yer alan ezvac kelimesinin 'cennette var edilen kadınlar' olarak tefsir edilen hurileri ifade ettiğini düşünmek de mümkündür. Sahih hadislerde 'huri eşleri' lafzının yer aldığı¹³² cennet ehlinin huri eşlerinden

¹²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 6.c. s.433.

¹²⁸ Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 17.

¹²⁹ Buhârî, "Cumâ", 11.

¹³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 6.c. s.439.

¹³¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 6.c. s. 413.

¹³² Bkz, Buhârî "Bed'u'l-halk", 8; Müslim, "Cenne", 14; İbn Mâce, "Zühhd", 39.

dinleyecekleri tegannilerin güzelliği anlatılırken ‘huri eşleri من الحور العين/أزواجهم’ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.¹³³ Bununla birlikte cennet hurilerinin dünya kadınlarından mı yoksa yeni var edilmiş mahlûklardan mı teşekkül ettiği konusu ise zaten ihtilafli bir meseledir.

İbn Kesîr kadınların ru’yetinin olmadığını iddia etmek için açık bir delile gerek olduğunu söylemekte, böylelikle de bir delilin olmadığını beyan etmektedir. Ayrıca bu konuda fikir belirtenlerin “*Muhakkak ki iyiler Naîm cennetindedirler, koltuklarına oturmuş seyretmektedirler*”¹³⁴ ayetinin, ahirette cennet ehlinin Rabblerini göreceğine; “*Eşleriyle birlikte gölgeliklerde, koltuklara yaslanmışlardır*” ayetinin ise eşlerinin de onlara iştirak edeceğinin delili olduğunu haber vermektedir.¹³⁵ Ayette geçen’ الأبرار / iyiler’ lafzı, hem erkeğe hem de kadına hitap eden bir lafız olduğundan kadın ve erkek arasında bu konuda bir ayrım olmadığı ifade edilmiştir.

İbn Kesîr Allah Resulü’nün sahih hadislerde ashabına ‘*Muhakkak ki Rabbinizi göreceksiniz..*’ şeklindeki sözlerine “...şayet güneş doğmadan ve batmadan önceki namazlarınızdan geri kalmamak elinizden geliyorsa bunu yapın” buyurarak devam etmesi ve ‘*Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ederek tespih et*’¹³⁶ ayetini okumasını delil göstererek, Allah Resulü’nün ru’yet nimetinin bu iki namazda devamlılığın mükafatı olacağını haber verdiğini söylemektedir. İbn Kesîr kadınların “*مقصورات في الحيام / çadırlara kapanmış*” olmaları sebebiyle ru’yete erişemeyeceklerini iddia edenleri, çadırlardan da Cenâb-ı Hakk’ı görmenin mümkün olabileceğini söyleyerek tenkit etmektedir. Ayet ve hadislerden mükâfatların her iki cins için de olduğunu beyan eden nassları delil getiren İbn

¹³³ Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Hâdi'l-eroâh*, s.225.

¹³⁴ Mutaffifin, 83/22-23.

¹³⁵ İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, 2.c. s.351.

¹³⁶ Kâf, 50/39.

Kesîr kadınların ancak cennetin bayram günlerinde ru'yete ereceklerini kabul edenlerin görüşünü de doğrulayan bir delilin olmadığını söylemektedir.¹³⁷

Sonuç olarak kadınların ahirette ru'yetinin olmadığını kesin olarak ortaya koyan bir nass olmadığı sürece, hükmün şüphe ve tereddüt ile ortaya konulamayacağı açıktır. Zira bir fıkıh ilkesi olarak eşyada asl olan yükümsüzlük ve mübahlığın olmasıdır. Hakkında kesin bir nass olmayan ve sınırlandırıcı bir delil bulunmayan bu konuda esas olan ru'yetin herkes için mümkün olacağı beyan eden sahih rivayetler gereğince kadınlar için de aynı delilin tesis ettiği hükmün devamlılığını kabul etmek gerekmektedir. Yasaklanması ve sınırlanması yönünde dini bir nassın olmadığı bir durumda eşyadan yararlanma izninin asıl olduğu, mutlak bir delille sabit olan bu hükmün aksine bir delil bulunmadığı sürece devam ettirilmesinin esas olduğu,¹³⁸ bu sebeple ru'yet ile alakalı sahih rivayetlerin erkeklere tahsis edildiğini beyan eden açık bir delil olmadığı müddetçe bu nassın hükmünün umum ifade ettiği ve kadınlar için de ru'yetin sabit olduğu anlaşılmaktadır.

Ru'yetin varlığına işaret eden rivayetler içerisinde, kıyamet gününden ru'yetin gerçekleşme anına kadar vuku bulacak olayların betimlenmesi sırasında "insanlar / الناس" hitabının kullanıldığı görülmektedir. Nas kelimesinin iki cinsiyeti de kapsadığı hususunda Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet¹³⁹ delil gösterilmekte ve bu lafzın kadın ve erkek her iki cinsiyete de hitap ettiği kabul edilmektedir.¹⁴⁰ Tirmizî de *Sünen* eserinde ru'yetin tüm insanlar için ol-

¹³⁷ İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, 2.c. s.353.

¹³⁸ Ali Bardakoğlu, "İstishâb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2001, 23.c. s.376-381.

¹³⁹ Bir rivayette Ümmü Seleme cariyesi saçını tararken Allah Resulü'nün "ey insanlar!" diye seslendiğini işitir ve kulak kabartır. Cariyesi 'O erkeklere sesleniyor, kadınlara değil' diyerek onu alkoymak isteyince 'ben de insanlardan biriyim' şeklinde cevap verir. Bkz. Müslim, "Fedâil", 29.

¹⁴⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 2.c. s. 417. Kadının müzekker şîa hitabına muhatap olmadığı görüşünü benimseyen Nevevî, nas kelimesinin hitabına kadınların da girdiğini ise ikrar etmektedir. Bkz. *Şerhu Nevevî alâ Sahîh-i Müslim*, 8.c. s.61.

duğunu ifade ederken 'nas' kavramını kullanmaktadır.¹⁴¹ Bununla birlikte Allah'ın rızasına nail olanlar için müjdelenen mükafatlar da her iki cinsiyet için zikredilmektedir.¹⁴²

Sonuç:

Suyûtî *İsbâlu'l-kisâ ale'n-nisâ* adlı eserinde ahirette Allah'ı görme (ru'yetullah) nimetine erişemeyecek kimseleri konu edinmekte, eserin ilk bölümlerinde mümin kadınların ve küfür ehlinin ru'yete erişemeyeceklerini delillendirmeye çalışmaktadır. Eserin ilerleyen kısımlarda küfür ehlinin mevkıf'te Allah'ı göreceklerini, daha sonra Allah'ın müşriklere ceza olması için onlardan ru'yetini saklayacağını; mümin kadınların da mevkıf anında, ayrıca cennetin bayram günlerinde Rabblerini görebileceklerini kabul edip ru'yetlerinin sadece bu zaman dilimlerinde mümkün olduğunu ispatlama yoluna gitmektedir. O'na göre cennet ehli, cennette mertebeleri ölçüsünce yer edinip, kimileri sabah akşam, kimileri Cuma günleri Rabblerini temaşa edecekler; fakat mümin kadınlar (ümmü'l-Müminîn ve Allah'ın istisna edebileceği kimi seçkin kadınlar hariç) bu gruplar içerisinde bulunmayacaklardır.

Suyûtî önceleri bu yönde bir görüşü olmadığını ifade etmekte, fakat daha sonra rastladığı kimi rivayetlerin bu çıkarımı yapmasına olanak sağladığına değinmektedir. Bu sebeple mevkuf ve maktu, sıhhat bakımından ise zayıf pek çok haberi delil getirmekte ayrıca bu rivayetlerdeki anlamı pekiştirdiğine kânî olduğu Kuran-ı Kerim'in "حور مقصورات في الخيام / çadırlarına kapanmış haldeki huriler" ayetini de bu anlam üzere yorumlayarak mümin kadınların çadırlarında eşlerini bekler olduklarını, ru'yetin gerçekleşeceği mekâna gidemedikleri iddia etmektedir.

¹⁴¹ Tirmizî, "Sıfatu'l-cenne", 20.

¹⁴² Tevbe, 9/72.

Suyûtî'ye göre Allah'ın ahirette görüleceğini ispat eden tüm rivayetler müzekker sigaya hitaben gelmiştir. Bu sebeple de ru'yeti ispat eden tüm umum lafızlı rivayetler, yalnızca erkeklere has kılınacak olan ru'yetten haber vermektedir. O'na göre kadınların bu hitabın içerisine dâhil olmaları için umum lafızlı bir başka nass ile bu hitaba dâhil olduklarının belirtilmesi gerekmektedir ki böyle bir delil vârid olmadığından mümin kadınlar için ru'yetin müjdelendiği anlaşılmış olmaktadır. Suyûtî'ye göre müzekker siga ile gelen nassların hitabı yalnızca erkekleri esas almakta, tüm hükümler, müjde ve sakındırmalar yalnızca erkekler için söz konusu olmaktadır. Böylelikle Suyûtî ru'yeti müjdeleyen sahih isnadlı ve meşhur kimi rivayetlerde yer alan ve nahivde erkek ve kadın her iki cinsin muhatap kabul edildiği "الناس / insanlar" lafzının varlığını göz ardı etmektedir.

Suyûtî'nin ortaya koymaya çalıştığı, erkek hitabına kadınların hiç bir surette muhatap olmadığı gibi bir esasın kabulü halinde İslam'ın temel emir ve yasaklarına mümin kadınları muhatap kabul edebilmek için müstakil nass arayışına girmenin doğuracağı kargaşa ve ilkesizliğin ciddi bir usul problemini beraberinde getireceği ve içinden çıkılmaz bir sonuç doğuracağı muhakkaktır. Suyûtî'nin, sadece mümin kadınların ru'yetinin olmadığı yönündeki görüşünü temellendirmek adına kabul ettiği bu yöntemi, neticelerini göz etmeden ortaya attığı anlaşılmaktadır.

Suyûtî'ye göre ru'yet, dünyada erkeklerin kılmakla mükellef olup kadınların mecbur olmadığı Cuma namazlarının meşakkatinin bir mükafatıdır. Cuma namazına iştiraki teşvik amacıyla Resulullah'ın bu namaza katılımları ölçüsünce kulların Allah'a yakınlığının artacağını haber verdiği rivayette Allah'a yakınlıktan kastın ru'yet olduğunu söyleyen Suyûtî, bu namazı kılmakla sorumlu olmayan kadınların bu sebeple de ru'yet nimetinden mahrum olacaklarını iddia etmektedir. Ayrıca erkeklerin dünyada kadınlardan farklı olarak

sorumlu tutuldukları, cihad, Cuma namazı, itikâf, remel, akile, ipeğin ve süsün haram olması gibi farz ve yükümlülükleri sebebiyle kadınlardan farklı bir mükâfata ereceklerini düşünmekte dahası tüm bu sayılanlardan mesul tutulmamış olan kadınların ru'yetten geri bırakılmalarını makul ve mantıklı bir netice olarak sunmaktadır.

Suyûtî mümin kadınların ru'yetini açıkça nefy eden bir nassa rastlamadığını kabul etmektedir. Bununla birlikte o, mümin kadınların ru'yetini ortaya koyan sarih bir rivayetin bulunmamış olmasını ru'yetten mahrum olmalarına delil kabul etmekte, rivayetleri isnadsız olarak zikretmektedir. Delil aldığı rivayetlerin birçoğunun zayıf isnadlı olduğu, kimi rivayetlerin ise mevkuף ve maktu olduğu görülmektedir. Suyûtî'nin delil getirdiği rivayetler onun nassçı tavrının, yalnızca nakli esas alan ve zayıf rivayetlerle amel etmekte sakınca görmeyen bakış açısının bir neticesidir. Bununla birlikte karşıt delil olarak sunulan ve ru'yetin cennete giren bütün müminler için söz konusu olduğunu belirten bazı rivayetleri ya sıhhat açısından yetersiz ve merfu olmamaları sebebiyle göz ardı etmekte veya umum lafızların erkek sigasında geldiğine dikkat çekerek bu durumun kendisinin sunduğu delilleri desteklediğini öne sürmektedir. Suyûtî'nin eserde zaman zaman kadınların ru'yetini tartışır olmaktan uzaklaşır ru'yetin hakikati ve gerçekliği üzerine olan tartışmalara yöneldiği, Cehmiyye ve diğer ru'yeti reddeden kişilerin görüşleri sebebiyle onların ru'yetten mahrum kalmalarının daha adil olacağı yönündeki görüşlere değindiği de görülmektedir.

Eserin bütünü bir süreklilik ile tetkik edildiğinde Suyûtî'nin bu çalışmasını belli bir dönemde değil tedricî olarak ele aldığı, sürecin ilerleyişinde konuya yaklaşımında farklılıklar olduğu hatta görüşlerinin bir tutarsızlık içerdiği görülmektedir. Eserin giriş bölümünde mümin kadınlar için ru'yetin hiçbir şekilde söz konusu olmadığını iddia ederken, ilerleyen bölümlerde mevkuף'te ve

cennetin bayram günlerinde ru'yet haklarının olduğunu dile getirmekte, son bölümde ise nefy anlamını barındıran açık bir delil olmadığını itiraf ederek bu konuda tevakkuf etmenin daha doğru olacağı fikrini izhar etmektedir.

Mümin kadınların cennette ru'yetinin olup olmadığı meselesinin ilk dönemlerde herhangi bir şekilde dile getirildiğine rastlamamaktayız. Rivayet dönemi eserlerinde ve önceki dönem çalışmalarında ve oldukça hararetli yapılan itikâdî tartışmalarda bahsi edilmeyen bu konunun nakil dönemi sonrasında neşet ettiği ve temel kaynaklarda yer almayan rivayetlerin ve onların literal yorumlarının yer aldığı çalışmalar içerisinde geçtiği görülmektedir. Ru'yeti konu edinen ve genel çerçevede mümkünliğini tartışan eserlerde meselenin bu yönde bir boyut kazanmamış olması, nakil dönemi içerisinde böylesi rivayetlerin görülmemesi meseleye yaklaşımımızın ne şekilde olması gerektiğinin ipuçlarını vermektedir. Örneğin ru'yetin ispat edildiği meşhur merfu rivayetlerin Hz. Peygamber'in eşi Aişe'den de vârid olduğu göz önüne alınacak olursa, onun Allah Resulü'nden yalnızca erkekler için gerçekleşecek olan veya mümin kadınlar için yalnızca belli bir zaman veya mekan ile sınırlandırılacak olan ru'yetin bu yönünü ele almayı ihmal etmiş olmasının söz konusu olamayacağı muhakkaktır.

Sonuç olarak Yüce Kitâbımız Kuran-ı Kerim'de mümin kadın ve erkeklerin itaat etmelerinin neticesi olarak ecir ve mükâfata ereceklerinin her iki cins için bir ayırım yapılmaksızın müjdelendiği,¹⁴³ Allah'ın hoşnutluğuna ve rızasına ermenin en üstün hal olarak zikredildiği ve bu halin hem kadın hem de erkek için söz konusu olduğunun haber verildiği ayetler¹⁴⁴ ve Allah Resulü'nin sahih

¹⁴³ Ahzâb, 33/35.

¹⁴⁴ "Allah, mü'min erkeklerle ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük saadettir." Tevbe, 9/72.

hadisleri göz önüne alındığında ahirette cinsiyet ayırımına dayalı bir ceza ve mükâfat halinin var olmadığı açıkça anlaşılmış olacaktır.

Kaynakça:

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, Ğaras li'n-neşr, Kuveyt, 2005.

----- *el-Müsned*, X, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1991,

Ahmed Naim, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, 5. bs, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978.

Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 7. baskı, İstanbul 2012.

Ali Bardakoğlu, "İstishâb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2001, 23.c. s.376-381.

Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, 3.c. s.94.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Atekî, *el-Bahru'z-zehhâr ma'ruf bi müsnedi'l-Bezzâr*, I-XVIII, tahkik Mahfûzurrahmân Zeynullah, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, t.y.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, IV-VIII, Beyrut-1992.

Cevcerî, Muhammed Abdu'l-mun'im, *Şerhu şüzûzu'z-zeheb*, thk: Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî, Câmiatü'l-İslamiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, 2004.

Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdullah Bedr, Kuveyt, Dâru İbni'l-Esir, 1995.

Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, Beyrut, Dâru'l-Maârif, t.y.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahânî, *Sıfatu'l-cenne*, Dimaşk, Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1987.

Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, *Kitabû'l-Azame*, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan, Riyad, Dâru'l-Âsime, 1998.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddin *Daifu't-tergîb ve't-terhîb*, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000.

-----*Zaifu Sünen-i İbn Mace*, Riyâd, Mektebetü'l-Maârif , 1997.

-----*Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfeti ve'l-mevdûati ve eseruhâ's-seyyîü fî'l-ümme*, Mektebetü'l-Maârif, 2001.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, tahkik Sâlih b. Mukbil b. Abdullah el-Useymî et-Temîmî, Riyâd, Daru'l-Fazîle, 2011.

Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, V-X, Beyrut, Dâru'l-Kitâb, 1967.

İbn Batta, Ebû Abdullah Abdullah b. Muhammed b. Batta el-Ukberî, *el-İbâne an şerîati'l-firkati'n-Nâciye*, thk: Rıza b. Na'sân Mu'tî, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1994.

İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, Riyad, Mektebetu edvai's-selef, 1997.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1996.

-----*Tehzîbu't-tehzîb*, Beyrût, Dâru Sadır, 1968.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelûsî, ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk: Muhammed Ahmed Abdülaziz, Kahire, Mektebetu Âtîf, 1978.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Kitâbu't-tevhîd*, C.II. Dâru'l-Muğnî, 2003.

İbn Kayyîm el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed, *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*, Kahire, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1971.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fida Hafız ed-Dımeşkî, *en-Nihâye fi'l-fiteni'l-melâhim*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz, I-II, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1988.

-----*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1969.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mace*, tahkik Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, 1975.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed, *Letâifu'l-meârif fima li-mevâsimi'l-âm mine'l-vezâif*, tahkik: Tarık b. Avdallah, Amman, Mektebetü'l-İslamî, 2007.

İbn Teymiyye, Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûu Fetâvâ*, Riyâd, Dâru âlemi'l-kütüb, 1991.

İshak b. İbrâhim b. Mahled b. Rahuye, *Müsnedü İshâk b. Râhuye*, Mektebetü'l-İmân, Medine, 1990.

İsmail Durmuş, "Tağlib", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, 39.c. s.372.

Kâdî Ebû Bekir b. Arabî, *el-Mahsûl fi usuli'l-fıkh*, Ürdün, Dâru'l-beyârek, 1999, s.77.

Kasım b. Kutluboğa, *Hâşiye alâ'l-Müsâyere*, (el-Müsâmere şerhü'l-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye fi'l-ahire ile birlikte), Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk: Gustavus Fluegel, Beyrût, Dâru Sadır, t.y.

Kurtubî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Ferec el-Ensârî, *et-Tezkiretü fi ahvali'l mevtâ*, Medine, Dârü'l-Buhârî, 1997.

Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-tevhîd*, Beyrut, Dâru Sâdır; İstanbul, Mektebetü'l-irşâd, 2007.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1987.

Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. Yahya, *Ta'zîmu kadri's-salât*, tahkik Muhammed b. Süleyman Salih er-Rebiş, Mansure, Darü'l-Hedyî'n-Nebevi, 2011

Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrailiyyât ve'l-mevzuât fî kütübi't-tefsir*, Kahire, Mektebetü's-Sünne, 1987.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, V, Beyrut, t.y.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, [t.y.]

----- *Ravzatü't-tâlibîn*, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992.

----- *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîh-i Müslim*, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, II, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

----- *İsbalu'l-kisa ale'n-nisa; Tuhfetü'l-cülesâ bi-ru'yetillahi li'n-nisâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1984.

----- *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, II, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1987.

Şiblî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ed-Dımaşkî, *Âkâmu'l-mercân fî ahkâmi'l-cân*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1988.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-evsât*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1987.

----- *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2007.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXIV, tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Temel Yeşilyurt, *Tanrı'nın Aşkınılığı Bağlamında Ru'yetullah Sorunu*, Malatya, Kubbealtı Yayıncılık, 2001.

----- 'Rüyetullah', *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, 35.c. s.311-314.

Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa, *el-Câmiü'l-kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1998.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizanu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

----- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Ayet meallerinde www.kuranmeali.com sitesinden istifade edilmiştir.

